ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 12, številka 4, december 2008 · ISSN 1408-2969

ETIKA IN POLITIČNA FILOZOFIJA

Friderik Klampfer

Raziskave na embrionalnih matičnih celicah in moralni status človeških zigot in zgodnjih embrijev

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Friderik Klampfer, »Raziskave na embrionalnih matičnih celicah in moralni status človeških zigot in zgodnjih embrijev«, *Analiza: časopis za kritično misel* 12, št. 4 (2008): 5–49.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je izvirna tiskarska datoteka številke, ki ji je bil leta 2026 dodan ta naslovni list. Strani in prelomi ustrezajo tiskani izdaji.

Friderik Klampfer
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Raziskave na embrionalnih matičnih celicah in moralni status človeških zigot in zgodnjih embrijev

Razvozlanje človeškega genoma in odkritje totipotentnosti embrionalnih matičnih celic sta vzbudila novo upanje milijonom bolnikov po vsem svetu, hkrati pa dala nov zagon že malce upehani razpravi o moralnem statusu človeških zigot in zgodnjih embrijev. Samooklicane moralne avtoritete so pohitele z opozorili, da bi že s samo uporabo 'odvečnih', kaj šele z ustvarjanjem novih embrijev izključno v namene raziskav nedopustno okrnili njihovo človeško dostojanstvo, predstavniki oblasti pa so slednje nemudoma vzeli v bran in tovrstnim raziskavam nadeli (pre)tesen zakonodajni jopič.

Moralna obsodba raziskav na embrionalnih matičnih celicah pa se opira na vrsto po premisleku spornih, a le redko problematiziranih metafizičnih in etičnih podmen. V svojem prispevku se kritično lotevam treh takih domnev: (i) da so zgodnji embriji dejanske ali vsaj potencialne človeške osebe, (ii) da jim ta dragoceni potencial sam po sebi zagotavlja polnovreden moralni status ter (iii) da jih zato ne bi smeli obravnavati izključno kot sredstvo za druge, še tako plemenite cilje in smotre. V nasprotju s tem dokazujem, da s stališča sprejemljive metafizike in etike človeške osebe (i) nikoli nismo bili človeške zigote in zgodnji embriji, (ii) (tudi če bi sprejeli, da človeške zigote in zgodnji embriji so potencialne človeške osebe) zgolj potencial za lastnost, od katere je odvisen poln moralni status, še ne zadošča zanj, in (iii) (tudi če bi sprejeli, da človeške zigote in zgodnji embriji zaradi dragocenega potenciala uživajo določeno moralno varstvo), njihova uporaba (in uničenje) v raziskovalne namene ne kršita prepovedi instrumentalizacije človeških oseb.

Ključne besede: raziskave na embrionalnih matičnih celicah, embrij, oseba, potencial, dostojanstvo, pravica do življenja, moralni status

"Poseben status človeškega embrija in pravno varstvo, ki naj ga ta uživa, po našem prepričanju nista odvisna od tega, kdaj embrij postane oseba. Očitno je, da ga bodo od trenutka, ko mu bo tak status samodejno pripadel, vzela v bran vsa moralna načela in zakonski predpisi, ki zadevajo osebe. A še pred tem tre-

nutkom pripada embriju poseben status zaradi njegovega potenciala, da se razvije do stopnje, v kateri mu ne bo nihče odrekal statusa človeške osebe. Menimo, da je narobe ustvariti bitje s potencialom, da postane človeška oseba, potem pa to bitje namerno uničiti. Zato predlagamo, da naj zakon ne dovoli ničesar, kar bi embriju pokvarilo možnosti za uspešno namestitev v maternici.

Morda bi želel kdo dokazovati, da imata enak potencial za človeško osebo tudi jajčece in sperma, pa se nad njunim zametovanjem med menstruacijo in ejakulacijo ali pa v poskusih kljub temu nihče pretirano ne razburja. Drži, da sta jajčece in sperma genetsko edinstvena. Pa vendar se nobeden od njiju niti v najbolj optimalnih razmerah ne more sam razviti v človeško osebo. Takega potenciala enostavno nimata. Embrij pa se bo v ustreznih razmerah razvil do stopnje, ko mu ne bo nihče resno odrekal statusa osebe. Zato mora biti, če naj se njegov potencial normalno uresniči, deležen posebnega varstva.

Iz teh razlogov podpiramo ustvarjanje embrijev izključno zaradi dokončne namestitve v maternico. Ustvarjenih naj ne bo več embrijev, kot jih po klinični presoji potrebujemo za uspešno namestitev. ... Če bo ustvarjenih več embrijev, kot pa bi jih bilo pravilno prenesti v maternico, naj se preostale embrije ali zamrzne zaradi kasnejše namestitve ali pa pusti umreti. V nobenem primeru ne bi smeli biti na razpolago za poskuse. Še manj bi jih smeli v raziskovalne namene premišljeno ustvarjati. Zato predlagamo, da ostanejo poskusi na človeških zarodkih z zakonom prepovedani" (Warnock, 1985: 90-91).

Uvod

Zgornje misli je pred petindvajsetimi leti v ločenem mnenju zapisala trojica članov znamenite Warnockine komisije. Objavljene so bile v dodatku k Poročilu, ki je s svojimi zakonodajnimi predlogi in priporočili zaznamovalo celi dve desetletji zakonodajnih, moralnih in političnih razprav o različnih vidikih tega, čemur danes pravimo 'oploditev z biomedicinsko pomočjo'. Čeprav izvira večina moralnih in pravnih dilem, ki se jih komisija v poročilu loteva, iz takrat še razmeroma sveže prakse umetnega oplojevanja in se zato bolj ali manj tesno navezujejo nanjo, komisija seveda ni mogla zaobiti bolj temeljnih in daljnosežnih vprašanj moralnega statusa in pravic človeškega embrija ter dopustnih načinov ravnanja z njim. V zvezi z raziskavami na človeških embrijih, osrednjo temo pričujočega članka, je zakonodajalcu, denimo, sicer predlagala, naj tovrstne raziskave dovoli, jim je pa sočasno zarisala dve pomembni meji – raziskave naj potekajo samo na tako imenovanih odvečnih ali nadštevilnih embrijih, nastalih v procesu umetne oploditve, in najdlje do štirinajstega dne po oploditvi. Za tiste čase heretična zamisel o ustvarjanju embrijev v raziskovalne namene med člani komisije ni dobila večinske podpore in je v večini držav (zanimivo, z izjemo prav Velike Britanije, kjer je ustvarjanje embrijev za raziskave dovoljeno, kadar je to za raziskavo neizogibno) še danes tabu.

O možnih raziskavah na človeških embrijih, njihovi izvedljivosti in morebitnih koristih je bilo v času nastajanja poročila Warnockine komisije veliko ugibanj in bolj malo gotovosti. Tvorci poročila so daljnovidno nakazali dve možni smeri raziskovanja: s pomočjo raziskav na embrijih bi lahko bolje spoznali zakonitosti, mehanizme in faze razvoja človeškega plodu in odkrili učinkovite(jše) metode za zdravljenje neplodnosti. Nedavno razvozlanje človeškega genoma in odkritje izjemne plastičnosti matičnih celic, še zlasti totipotentnih embrionalnih matičnih celic (EMC), ter s temi spoznanji spodbujen bliskovit napredek na področju regenerativne medicine pa so vzbudili novo upanje milijonom hudih, kroničnih bolnikov po vsem svetu.

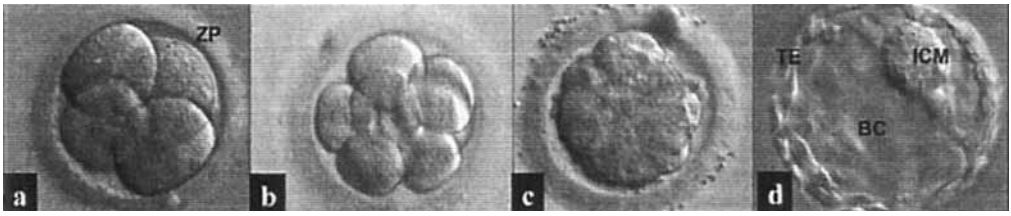
Matične celice lahko osamimo iz zarodka na stopnji morule in blastociste, najdemo pa jih tudi v popkovnični krvi novorojenca oziroma posteljice in v kostnem mozgu odraslega človeka. Šele v zadnjem desetletju so jih odkrili tudi v vrsti drugih tkiv odraslega človeka. Matične celice se lahko razvijejo v različne vrste celic. Po sposobnosti diferenciacije jih delimo na toti-, pluri-, multi- in unipotentne. Totipotentne celice se lahko diferencirajo v več kot 200 različnih celičnih vrst, vključno s spermiji in jajčeci. Pluripotentne celice – v to skupino sodijo krvotvorne matične celice, hemangioblasti in mezenhimske matične celice – so se sposobne diferencirati v vse tri celične plasti (mezoderm, ektoderm in endoderm), ne pa tudi v trofektoderm, del blastociste, ki se vgnezdi v steno maternice in iz katerega se kasneje razvije posteljica. Multipotentne celice, denimo mieloične krvotvorne matične celice lahko tvorijo le omejeno število celičnih vrst, medtem ko so se unipotentne matične celice sposobne diferenciati le v eno celično vrsto. Imenujemo jih tudi celice prednice (progenitorji), primer zanje so predniške epitelne matične celice.

Če matične celice iz njihovega naravnega okolja presadimo v novo mikrookolje, pridobijo lastnosti tega okolja. Tej sposobnosti prilagoditve in spremembe matičnih celic pravimo 'plastičnost'. Plastičnost pomeni, da so matične celice poleg samoobnavljanja, proliferacije in diferenciacije sposobne pridobiti tudi fenotip celic iz drugačnega tkiva, v določenih primerih pa celo preskočiti iz ene somatske linije v drugo (npr. iz mezoderma v endoderm) (Rožman & Štrbad 2007).

Iz embrionalnih matičnih celic bi lahko tako vsaj načeloma vzgojili: živčne celice, ki bi pozdravile poškodbe hrbtenice in vrnile okretnost zdaj negibnim okončinam; nadomestne celice srčne mišice za bolnike, ki so doživeli srčni infarkt; možganske celice, ki bodo izločale dopamin, ključno učinkovino za zdravljenje in nadzor nad Parkinsonovo boleznijo; celice, ki bi v telesu sladkornih bolnikov proizvajale inzulin; kostni mozeg kot nadomestek za tiste krvne organe, ki sta jih zdelala bolezen ali sevanje; gensko spremenjene krvne celice, ki bodo sposobne premagati virus HIV; nadomestek za obolele krvne celice, in še in še. Potencial za nekatere od omenjenih čudodelnih učinkov posamezni strokovnjaki resda pripisujejo tudi odraslim matičnim celicam, a ker so te zaradi svoje specializacije ohranile zgolj multipotentnost (ali celo samo unipotentnost), bi znala biti njihova zmožnost, da popravijo poškodovano tkivo in

organe, omejena. Za vsaj nekatere od zgoraj naštetih medicinskih čudežev, se zdi, bomo potrebovali embrionalne matične celice.[1]

Embrionalne matične celice trenutno pridobivajo po naslednjem postopku. Vse do nekje petega dne po oploditvi (do faze morule, ki jo sestavlja od petindvajset do trideset celic) ostane vsaka celica embrija totipotentna, se pravi, da lahko, če jo izločimo in vzgajamo, vsaj v načelu iz nje nastane novo, samostojno človeško bitje.[2] Okrog petega dne po oploditvi se oblikuje blastocista (število celic se zdaj povzpne že na sedemdeset do sto), embrio pa se prične diferencirati. Celice na zunanjem obodu tvorijo trofektoderm, ki skrbi za namestitev v maternici in iz katerega se razvijejo zunajembrionične membrane, kot so posteljica, popkovina in plodovnica, medtem ko se iz celic notranje celične mase oblikuje embrij v pravem pomenu besede [*embryo proper*]. Celice notranje celične mase so pluripotentne in služijo kot poglaviten vir embrionalnih matičnih celic. Do njih pridemo tako, da najprej odstranimo celice trofektoderma, ki jih ne potrebujemo, ločimo celice notranje celične mase, s pomočjo hranilnih celic spodbudimo njihovo rast, nato pa posamezne celice oddvojimo in gojimo samostojno. Uspešno vzgojene celice odlikuje visoka stopnja encima telomeraze, ki skrbi za normalno dolžino kromosoma in ga najdemo samo v celicah z neomejenim potencialom za deljenje.

Slika 1: Zgodnji embrionalni razvoj človeka[3]. (a) Štiricelični zarodek, razvit 48 ur po osemenitvi oziroma 24 ur po oploditvi (ZP - ovojnica zona pelucida). (b) Tri dni star osemcelični zarodek. (c) Štiri dni stara morula. (d) Blastocista na dan 5 s trofektodermom (TE), iz katerega se razvije posteljica, votlinico ali blastocelom (BC) in notranjo skupino celic (ICM), iz katere se razvije fetus.

Glavni moralni izziv raziskavam na EMC

Kritiki vidijo dve najbolj moralno sporni značilnosti trenutno prevladujočega načina pridobivanja embrionalnih matičnih celic v tem, da

[1] Hyun idr. (2007). Tudi Kovačič in Vlaisavljević (2007) vidita pomembno prednost embrionalnih matičnih celic pred odraslimi ali tkivnimi v njihovi sposobnosti razmnoževanja in vitro – ker se lahko pomnožijo in pomnožene tudi zamrznejo, pomenijo boljše možnosti za celično terapijo, raziskave in organizacijo banke matičnih celic kot tkivne matične celice, ki se zelo slabo, večinoma pa sploh ne delijo v pogojih in vitro in je zato v daljšem časovnem obdobju težko vzdrževati stabilne linije matičnih celic.

[2] Take poskuse so zaenkrat uspešno opravili na največ štiriceličnih embrijih nekaterih drugih sesalcev, denimo pri miših.

[3] Slika je izposojena iz Kovačič & Vlaisavljević (2007).

(i) pri tem človeške embrije ubijemo/uničimo

in da

(ii) jih s tem, ko jih ubijemo/uničimo v nek točno določen namen (za raziskave, namenjene reševanju življenj drugih ljudi), obravnavamo izključno kot sredstva za svoje cilje/smotre, s tem pa nedopustno instrumentaliziramo.

Torej ne le da človeške embrije namerno in zavestno ubijamo (kar je po mnenju kritikov že samo po sebi dovolj narobe), pobijamo jih s točno določenim namenom, zaradi splošnih koristi, s tem pa jih, tako kritiki, nedopustno instrumentaliziramo. Samooklicane moralne avtoritete so zato nemudoma pohitele z opozorili, da bi že s samo uporabo 'odvečnih', kaj šele z ustvarjanjem novih embrijev izključno v namene raziskovanja nedopustno okrnili njihovo človeško dostojanstvo, predstavniki oblasti pa so slednje nemudoma vzeli v bran in tovrstnim raziskavam nadeli (pre)tesen zakonodajni jopič.

Ob moralnih dilemah, ki jih sproža uporaba odvečnih in v raziskovalne namene ustvarjenih človeških embrijev kot vira embrionalnih matičnih celic za raziskave, se avtomatično vsiljuje primerjava z drugima dvema tradicionalno kontroverznima praksama, abortusom in oploditvijo z biomedicinsko pomočjo. Moralni izzivi, ki jih prinaša za naše ustaljene vrednote in pojmovanja, pa so, kot pokaže že površna primerjava, vendarle edinstveni. Uporabi embrijev kot vira embrionalnih matičnih celic za raziskave je s prakso abortusa oz. umetne prekinitve nosečnosti skupno ubijanje embrijev, ločuje pa ju namembnost – pri abortusu je namen v celoti izpolnjen z odstranitvijo embrija iz telesa nosečnice, ki embrij stane življenja, medtem ko pri raziskavah na EMC enako usoden odvzem celic notranje celične mase ni namenjen samemu sebi, temveč pridobivanju potencialno koristnih medicinskih spoznanj. Primerjava z umetno oploditvijo pokaže ravno obratno sliko – človeški embriji morajo v obeh primerih umreti zaradi izpolnitve nekega plemenitega namena (enkrat uporabe v koristnih raziskavah, drugič pomoči neplodnemu paru pri spočetju), toda medtem ko jih pri umetnem oplojevanju zgolj puščamo umreti, jih v raziskavah ubijamo. Za raziskave na EMC se zato zdi, da kombinirajo najbolj sporne poteze abortusa in umetne oploditve – uporabo embrijev kot sredstva za določene namene z njihovim premišljenim uničevanjem. Pri tem pa si v svojem zagovoru niti s tradicionalno obrambo, ki so jo v desetletjih žolčnih razprav zasnovali njuni odvetniki (v mislih imam sklicevanje na pravico ženske do razpolaganja s svojim telesom pri abortusu in pa opozorilo, da je ustvarjanje nadštevilnih embrijev v postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo v službi življenja, ne smrti) ne morejo kaj prida pomagati.[4]

[4] Podobno razume moralni izziv, pred katerega nas postavljajo raziskave na EMC, Elisabeth Harman: »Številnim drugim podobnostim navkljub so raziskave na EMC zaradi tega bolj sporne od oploditve z biomedicinsko pomočjo, kjer odvečnih embrijev ne ubijejo, temveč zgolj pustijo umreti, in kjer jih tudi ne uporabljajo izključno kot sredstva. Seveda pa so cilji raziskav (preprečevanje in zdravljenje vrste smrtonosnih in izčrpavajočih bolezni) hkrati neprimerno bolj pomembni od ciljev umetnega oplojevanja (omogočanja ljudem, ki bi se morali drugače sprijazniti s posvojitvijo, da dobijo genetsko sorodne potomce) (Harman, 2008: 67).

Glavni moralni izziv, ki čaka zagovornike raziskav na EMC, kamor sodim tudi sam, je potemtakem v naslednjem: Kako, če sploh, bi lahko upravičili uničenje zgodnjih embrijev zaradi koristi, ki jih to prinaša (ali pa bo domnevno prineslo) drugim ljudem?

V članku se bom zagovora raziskav na EMC, naj so te pridobljene za ceno uničenja odvečnih embrijev ali pa iz embrijev, ustvarjenih izključno v raziskovalne namene, lotil po ovinku. Opozoril bom na vrsto po razmisleku spornih, a le redko problematiziranih metafizičnih in etičnih podmen, na katere opirajo svojo moralno obsodbo nasprotniki tovrstnih raziskav. V članku se bom kritično spoprijel zlasti s tremi takimi domnevami: (i) da so zgodnji embriji dejanske ali vsaj potencialne človeške osebe, (ii) da jim ta dragoceni potencial sam po sebi zagotavlja polnovreden moralni status ter (iii) da jih zato ne bi smeli obravnavati izključno kot sredstvo za druge, še tako plemenite cilje in smotre.

Ost svoje kritike bom usmeril v stališče, ki ga lepo povzame uvodni citat: človeški embriji premorejo dragocen potencial, zato bi jih bilo greh uničiti; za uresničitev tega potenciala je nujno, da zakonodaja embrije zaščiti pred vsemi potencialno škodljivimi posegi; embrije naj bo dovoljeno ustvarjati izključno z namenom namestitve v maternico, za njihovo uporabo v raziskavah pa je težko, če ne sploh nemogoče najti kako pametno moralno opravičilo.

Da ni tovrstno razmišljanje ne osamljeno in ne preživeto, kažeta dva ogorčena odziva na odločitev slovenske vlade izpred dveh let, da podpre predlog Evropske komisije o financiranju raziskav na embrionalnih matičnih celicah. Prvi prihaja izpod peresa dr. Jožeta Trontlja, predsednika Komisije RS za medicinsko etiko, drugi je del uradne izjave Slovenske škofovske konference.

"*Raziskave na človeških zarodkih so etično nesprejemljive, kadarkoli gre za ustvarjanje in žrtvovanje zarodka v te namene*. Predmet razprave o financiranju raziskav na embrionalnih matičnih celicah naj bi bila uporaba nadštevilnih zarodkov iz postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo, ki so tako in tako namenjeni uničenju. Ustvarjanje zarodkov za namene raziskav je namreč skoraj povsod z zakonom prepovedano. ... KME sodi, da *odvečni zarodki iz postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo niso etično nevtralen vir, kajti njihova uporaba lahko vpliva na našo predstavo o moralnem statusu človeškega zarodka in na naše poglede na sprejemljivost instrumentalizacije, popredmetenja človeškega življenja*.

... obstajajo alternative raziskovanju na embrionalnih matičnih celicah, za katere ni treba žrtvovati novih človeških zarodkov. Mnoge raziskave je mogoče in treba opraviti na obstoječih linijah embrionalnih matičnih celic, na živalskih modelih in posebno na matičnih celicah, pridobljenih na etično neoporečne načine iz popkovnične krvi in iz tkiv rojenih človeških bitij. Pomembno etično načelo veleva, da se znanje najprej poskusi pridobiti na etično manj problematične načine. Poleg tega so projekti te vrste po mnenju nekaterih uglednih znanstvenikov celo bolj obetavni, tako za znanost kot za pričakovano terapevtsko uporabo. Zrelejše matične celice iz odraslih ljudi so za rabo pri bolnikih varnejše kot embrionalne matične celice, ki so pluripotentne in se lahko razvijajo v nezaželenih smereh« (Vugrinec, 2006; *moj poudarek*, glej tudi Trontelj, 2007: 44).

»Komisija Pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci izraža obžalovanje in prizadetost nad odločitvijo Vlade Republike Slovenije, da podpre raziskovanje na embrionalnih matičnih celicah, se pravi na celicah, ki se pridobivajo iz človeških zarodkov, kar ima za posledico tudi uničenje le-teh … … Spremljajoča resolucija sicer pravi, da raziskave na človeških zarodkih, ki imajo za posledico uničenje le-teh, niso dovoljene, toda drugače embrionalnih matičnih celic sploh ni mogoče pridobivati, zato je spremljajoča resolucija varljiv pesek v oči. … Katoliška Cerkev odločno nasprotuje vsakemu ustvarjanju in uničevanju človeških zarodkov v raziskovalne namene. *Takšne raziskave so namreč vedno v nasprotju tako z dostojanstvom slehernega človeškega bitja* kot tudi z *Listino o temeljnih pravicah Evropske unije*. Ta v svojem prvem členu govori, da ima vsako človeško bitje nedotakljivo dostojanstvo, ki mora biti vedno spoštovano in varovano. …*Obstaja nevarnost, da se bo pospeševalo mnenje, da je človeško življenje zgolj biološki material, ki nima moralne vrednosti in se ga sme uničevati*« (Čokl, 2006, *moj poudarek*).

Nekaj preliminarnih pojasnil

Preden se lotim seciranja ugovorov proti raziskavam na EMC, je prav, da bralcu olajšam sledenje z nekaj uvodnimi terminološkimi in vsebinskimi pojasnili. Najprej, trije osrednji pojmi pričujočega članka, »zgodnji embrij«, »oseba« in »potencial«, so brezupno ohlapni in večsmiselni. Sam jih bom zato v izogib nesporazumom uporabljal v naslednjem pomenu – z izrazom »zgodnji embrij« bom označeval predimplantacijsko obdobje (to je nekje do štirinajst dni po oploditvi), torej fazo v razvoju od oplojenega jajčeca (zigote) do vgnezdenja gmote celic v maternici, celične diferenciacije in nastanka embrija v pravem pomenu besede; izraz »oseba« bom uporabljal v zdaj že ustaljenem lockeovskem pomenu, za bitje z bogato paleto psiholoških lastnosti in sposobnosti (za čutenje, doživljanje, samozavedanje, samoupravljanje, razumno in avtonomno presojo in delovanje), ki narekujejo spoštovanje in/ali utemeljujejo pravico tega bitja do življenja; in končno, »*A*-jev potencial za *B*« v besedilu tega članka ne bo označeval gole možnosti, da iz *A* dobimo *B*, temveč, bolj specifično, »*A*-jevo (obstoječo) vzročno moč, ukoreninjeno v njegovi zgradbi ali naravi, da se razvije v določeni smeri (da, denimo, postane *B*) oz. da proizvede določene prihodnje izide (denimo, ustvari *B*)«.[5]

Zdaj pa še k dvema bolj vsebinskima pojasniloma. Prvo zadeva odnos med pravnimi in moralnimi vidiki razprave. V članku me bo bolj zanimala moralna in manj (če sploh) pravna plat problema. Ustvarjanje embrijev za raziskave je skoraj povsod po svetu z zakonom prepovedano. Mene namesto tega zato zan-

[5] Strokovno terminologijo sem za potrebe članka nekoliko prikrojil – tako bom namesto ustaljenega členjenja embrionalnega razvoja na fazo zigote (od oploditve do diferenciacije celic v embrionalne klične plasti), fazo embrija ali zarodka (od namestitve do približno osmega tedna po oploditvi) in fazo fetusa ali plodu (od osmega tedna do rojstva) razlikoval le med embrijem ali zarodkom in fetusom ali plodom. Pri izbiri strokovnih izrazov sicer bolj ali manj zvesto sledim prevajalki klasičnega dela Nilssona & Hambergerja o začetkih življenja (Nilsson & Hamberger, 2007) in prevodnim rešitvam iz slovarja strokovnih izrazov s področja zdravljenja s celicami, genske terapije in tkivnega inženirstva, ki sta ga pripravila Primož Rožman in Mojca Jež (Rožman & Jež, 2009).

ima, prvič, ali je mogoče za embrije uničujočo rabo v raziskavah kako moralno opravičiti, in drugič, če se to da in če so zakonodajalca pri zakonski prepovedi vodili primarno ali izključno neutemeljeni moralni pomisleki, ali bi bilo treba v luči teh spoznanj čim prej ustrezno odpraviti omejitve, ki jih obstoječa zakonodaja nalaga tovrstnim raziskavam.[6]

Uporaba odvečnih embrijev za raziskave proti ustvarjanju novih embrijev za potrebe le-teh

Drugo pojasnilo se tiče odnosa med uporabo odvečnih embrijev za raziskave in ustvarjanjem embrijev v ta namen. Vsaj na prvi pogled se ti dve praksi po moralni plati pomembno razlikujeta. Uporaba odvečnih embrijev, ki jih tako ali tako čaka smrt, je intuitivno manj sporna kot ustvarjanje novih embrijev zaradi njihovega skorajšnjega uničenja. Tudi z vidika nekaterih moralnih načel in teorij narekujeta ti dve praksi različno moralno sodbo. Kdor, denimo, prisega na to, kar Miana Lotz (Lotz, 2009) imenuje "teza o moralni pomembnosti razlogov za spočetje", na stališče torej, da je za moralno sprejemljivost prokreativnih odločitev in dejanj nujno, da so nas v njih vodili moralno pravilni razlogi, ta se bo ob razloge za spočetje verjetno spotaknil v primeru ustvarjanja embrijev za raziskave, ne pa tudi v postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo. In bo zato domnevni napačnosti namernega uničevanja embrijev, ki je skupno obema, v primeru raziskav dodal še nedopustnost njihovega ustvarjenja.

Toda sklicevanje na napačne prokreativne razloge pestita dve resni slabosti. Prvič, trditev, da je ustvarjanje embrijev zaradi njihove uporabe v za človeštvo koristnih, zanje pa usodnih raziskavah nesprejemljiv prokreativni razlog, ni tako samoumevna, kot bi nas radi prepričali kritiki tovrstnih raziskav. Večina ljudi verjame, da izjemoma smemo ubiti nedolžno odraslo osebo, če je to edini način, da rešimo drugo nedolžno odraslo osebo ali več njih (denimo v primeru Podivjanega tramvaja). Zakaj bi torej kar na slepo, brez prepričljivega argumenta verjeli, da v enake namene ne smemo ustvarjati človeških embrijev? In drugič, tudi če bi bil ta razlog v resnici moralno nesprejemljiv, tovrstna praksa zgolj zato še ne bi postala nedopustna, ker je teza o moralni pomembnosti razlogov za spočetje preprosto napačna. Iz kakšnih razlogov, s kakšnim namenom spočnemo, seveda ni čisto nepomembno. Razlogi za spočetje imajo lahko ekspresivno, presojevalno in/ali napovedno vrednost – včasih razkrijejo občutja, predstave in pričakovanja bodočih staršev, drugič njihovo primernost

[6] Pravno je področje raziskav na embrijih pri nas trenutno urejeno takole. Slovenski Zakon o oploditvi z biomedicinsko pomočjo prepoveduje pridobivanje človeških zarodkov (tudi kloniranih) za namene raziskav. Dovoljene so raziskave na tistih zarodkih in vitro, ki so ali neprimerni za prenos v maternico zaradi razvojnih napak ali pa predvideni za uničenje. Raziskave so upravičene samo, kadar iščejo odgovor na pomembno znanstveno vprašanje, do katerega ni mogoče priti na drug način, denimo z raziskavo na živalskih zarodkih. Z uporabo zarodka mora soglašati par, za katerega je bil v postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo zarodek pridobljen. Raziskave na embrionalnih matičnih celicah so dovoljene znotraj navedenih omejitev. Za raziskave na splavljenem zarodku je potrebno soglasje ženske, ki je splavila. Zakon prepoveduje, da bi čas ali druge okoliščine splava prilagajali interesom raziskave, in narekuje, da se s splavljenim zarodkom ravna enako pietetno kot s truplom rojenega človeka.

za starševsko vlogo, spet tretjič pa njihov moralni značaj (katerikrat pa tudi vse od naštetega hkrati) (Lotz, 2009). Toda vse to v najboljšem primeru potrjuje njihovo posredno moralno relevantnost – njihova moralna vrednost je v celoti sporočilna in informativna, ne pa konstitutivna in formativna. Če so starši otroku s spočetjem in rojstvom naredili uslugo in po rojstvu zanj tudi primerno skrbijo, ni po moralni plati njihovim reproduktivnim odločitvam in dejanjem kaj očitati. Njihovi morebitni vse prej ko idealni vzgibi in razlogi za spočetje (če so jih, denimo, spočeli, da bi rešili propadajoč zakon ali pa ker niso hoteli zaostajati za znanci, ki že imajo tri otroke) bodo krojili moralno sodbo o njihovem značaju, na oceno o moralni vrednosti njihovega ravnanja pa ne bi smeli vplivati.

Elizabeth Harman (Harman, 2008) podpre sklep o moralni razliki med uporabo odvečnih in ustvarjanjem novih embrijev z nekoliko drugačnim argumentom. Njegova glavna prednost je, da ni odvisen od resničnosti teze o moralni pomembnosti razlogov za spočetje. Nekako tako gre. Vzemimo, da odvečnemu embriju odvzamemo celice notranje celične mase in ga tako uničimo. V tem primeru ga bomo prikrajšali za dobrino življenja osebe in posledično oškodovali. Na srečo, dodaja Harmanova, to oškodovanje ni preveč resno, saj so bile njegove možnosti za tovrstno življenje tako ali tako pičle. Če ga ne bi uporabili v raziskavah, bi namesto tega še nekaj časa žděl v hladilniku, nazadnje pa bi ga odplaknili v straniščno školjko – življenja osebe itak ne bi dočakal. Uporabo »odvečnih« embrijev v raziskavah bodo zato zlahka opravičile ogromne koristi od takih raziskav, tudi če zgodnjim embrijem priznamo poln moralni status.

To pa po mnenju Harmanove ne velja tudi za tiste embrije, ki smo jih ustvarili izključno zaradi odvzema matičnih celic. Ker jih čaka enaka usoda kot zamrznjene odvečne embrije, tudi njih z uničenjem v raziskavah ne oškodujemo za nič dragocenega. Kaj pa z njihovim ustvarjenjem? Na prvi pogled se tudi nad tem ne moremo zgražati – če embrija ne oškodujemo pretirano, s tem ko mu vzamemo možnost za življenje osebe, kako bi ga lahko oškodovali, ko mu tako možnost vsaj v načelu damo? Harmanova pa tu izvede presenetljiv obrat. Ko znanstvenik ustvari embrij zaradi odvzema njegovih matičnih celic, pravi, ustvari bitje s celo vrsto potreb, ki ne bodo nikoli zadovoljene, bitje, ki ne bo nikoli postalo oseba, ki bo prikrajšano za čudovite prednosti življenja osebe in namesto tega obsojeno na nekajdnevno življenje embrija. Z vidika embrija, zanj samega je to nepojmljiva tragedija, ena najhujših, kar ga lahko doletijo. Znanstveniki torej zavestno ustvarijo bitje z nezavidljivo usodo (bedno življenje embrija namesto bogatega življenja osebe) in ga na ta način hudo oškodujejo. Kako moralno pomembno je to oškodovanje, bo v končni fazi odvisno od embrijevega moralnega statusa – če je ta poln, nam bo oškodovanje (drugače kot pri odvečnih embrijih) priskrbelo zelo tehten moralni razlog za nasprotovanje raziskavam na matičnih celicah – s podobno težo kot pomisleki, zaradi katerih nasprotujemo raztelešenju zdrave odrasle osebe in presaditvi njenih zdravih organov petim umirajočim bolnikom.

Kako prepričljiv je ta argument? Ne pretirano. Najprej, njegov domet bo ostal precej omejen, tudi če bi se zanj izkazalo, da je zdrav – ustvarjanje embrijev za raziskave bo (bolj) nesprejemljivo (od zgolj uporabe odvečnih embrijev v enake

namene) samo ob neutemeljeni[7] predpostavki, da uživajo embriji poln moralni status in popolno moralno varstvo že v najbolj zgodnjih fazah svojega obstoja. Za povrh pa ta argument še zdrav ni. Harmanova namreč pri obravnavi ustvarjenih embrijev potihem spremeni sam okvir razprave. Škoda, ki jo povzročimo embrijem z njihovim stvarjenjem v raziskovalne namene, je namreč občutna in upoštevanja vredna le, če smo jim z ustvarjenjem priskrbeli pravo, resnično priložnost za življenje osebe. Ali smo jim ga res? Ne. Ker so bili ti embriji spočeti izključno zaradi raziskav, v katerih jih bodo uničili, jih od samega spočetja dalje čaka natanko enaka usoda kot odvečne embrije, se pravi skorajšnja smrt.[8] Če pa čaka ene in druge enako neizogiben skorajšnji konec, bi morala biti podobna tudi škoda, ki jo oboji utrpijo zaradi svojega uničenja.

Harmanova stoji tako pred dilemo: z ustvarjenjem embriji ali dobijo pravo priložnost za življenje osebe ali pa ne – in to dejstvo mora biti neodvisno od načrtov, ki jih imajo z njimi njihovi tvorci! Če čaka oboje, embrije, ustvarjene zaradi raziskav, in tiste, ustvarjene v procesu umetne oploditve, ob nastanku enaka usoda (in nobenega razloga ne vidim, zakaj bi zanikali, da če smo z ustvarjenjem zaradi raziskav na smrt obsodili prve, potem smo, s tem ko smo jih ustvarili v prevelikem številu, enako bridkemu koncu zapisali tudi druge; in obratno, če odmislimo načrte, ki jih imajo z njimi njihovi tvorci, in upoštevamo izključno objektivni potencial embrijev, potem imajo eni in drugi enako obetavne možnosti za življenje osebe), pa bo tudi škoda, ki jo bodo utrpeli zaradi svojega stvarjenja in uničenja, približno enaka – majhna v primeru, ko bo prikrajšanje neznatno, in ogromna v primeru, ko jih bomo prikrajšali za dragoceno življenje osebe. Med uporabo odvečnih in v raziskovalne namene ustvarjenih embrijev potemtakem ni prostora za kak viden moralni mejnik.

Argument za nedotakljivost zgodnjih embrijev

Najbolj prepričljiv argument proti uporabi embrijev kot vira embrionalnih matičnih celic za raziskave gradi na analogiji z neprostovoljnim odvzemom telesnih organov odraslemu človeku. Ker se večini ljudi upira misel, da bi odvzeli organe enemu človeku in jih presadili petim drugim, na smrt obsojenim bolnikom, je naloga nasprotnikov raziskav navidez enostavna – prepričati nas morajo le, da je odvzem embrionalnih matičnih celic iz blastociste embrija po moralni plati temu dovolj podoben in da zato terja enako odločno moralno obsodbo.

Težava je v tem, da taiste večine uboj zgodnjega embrija še zdaleč ne vznemirja tako kot uboj odraslega človeka. Rojeni ljudje imamo svoje človeško dostojanstvo in/ali pravico do življenja, in če nas ubijejo (ali pa to vsaj storijo brez naše privolitve), nam to dostojanstvo krnijo in to temeljno pravico kratijo. Nad

[7] Kot bom dokazoval v nadaljevanju.

[8] Izhodiščna verjetnost, da bodo dočakali življenje osebe, je pri »raziskovalnih« embrijih kvečjemu nižja kot pri zamrznjenih odvečnih embrijih, ki lahko vsaj upajo na prenos v maternico v drugem ali tretjem oploditvenem ciklusu.

predlogom, da bi enako človeško dostojanstvo in enako pravico do življenja priznali tudi človeškim embrijem, pa smo upravičeno precej manj navdušeni. Naloga kritikov raziskav na embrijih je zato v resnici vse prej ko enostavna – če naj argument po analogiji s prisilnim odvzemom telesnih organov odraslemu človeku steče, nas mora najprej prepričati, da so naši pomisleki glede do pripisa polnega moralnega statusa embrijem neutemeljeni. Da se torej embriji v svojih moralnih pravicah in spoštovanju, ki gre njihovim interesom in dostojanstvu, ne razlikujejo bistveno od otrok in odraslih.

Do omenjenega sklepa vodita dve poti. Dokazujemo lahko, da embriji to, kar zagotavlja odlikovan moralni status odraslim ljudem, dejansko že imajo ali pa da imajo to vsaj potencialno.[9] Skladno s tem lahko razlikujemo med dvema različicama argumenta iz analogije, aktualno in potencialno.

Aktualna različica

(1) Uboj nedolžne osebe zaradi tuje koristi je nedopusten, vsaj v običajnih okoliščinah (ker bi jo v takem primeru uporabili izključno kot sredstvo za uresničenje kakih svojih smotrov, oseb pa se, kot vemo od Kanta, ne sme obravnavati izključno kot sredstev).

(2) Če bi bili zgodnji embriji osebe, bi bilo njihovo uničenje zaradi pridobitve matičnih celic za raziskave moralno enakovredno uboju nedolžne odrasle osebe zaradi pridobitve njenih zdravih organov za presaditev (in nedopustno iz istega razloga, namreč kot primer prepovedane instrumentalizacije človeških oseb).

(3') Embriji so dejanske nedolžne osebe.

potemtakem

(8) se uničevalnih ne-terapevtskih raziskav in/ali poskusov na človeških embrionalnih matičnih celicah ne da moralno opravičiti, tudi če bi se izkazale za izjemno poučne oz. bi z njimi rešili življenje tisočem ljudi (in je zato edino prav, da ostanejo še naprej nezakonite).

Potencialna različica

Si deli prvi dve premisi z aktualno različico. Ključno razliko vpelje tretja premisa:

(3*) Embriji so potencialne nedolžne osebe.

[9] V članku bom predpostavil, da je to, kar samo po sebi zadošča za poln moralni status, osebstvo [*personhood*] oz. lastnost »biti oseba«. Kaka druga, šibkejša predpostavka, denimo da imajo tudi embriji enako močan življenjski interes kot rojeni ljudje, bi zagovornikom argumenta iz analogije nedvomno precej olajšala delo. Ker pa želim ohraniti intuitivno moč očitka o nedopustni instrumentalizaciji embrijev, le-ta pa je najbolj problematična (oz. taka edino), kadar so njene žrtve osebe, bom vztrajal, da je za poln moralni status, tak, ki ne vključuje le pravice do življenja, ampak tudi pravico do spoštovanja človekove vrednosti kot cilja po sebi, nujno, da si oseba, bodisi dejansko ali pa vsaj potencialno.

(4) Potencial za značilnost, ki je moralno pomembna sama po sebi, je sam po sebi moralno pomemben.

(5) Biti oseba (osebstvo) je moralno pomembna značilnost.

torej (iz 3, 4 and 5)

(6) Potencial za osebstvo je sam po sebi moralno pomemben.

torej

(7) Je tudi zgodnje človeške embrije nedopustno uničevati zaradi tuje koristi.

potemtakem

(8) se uničevalnih ne-terapevtskih raziskav in/ali poskusov na človeških embrionalnih matičnih celicah ne da nikoli moralno opravičiti, tudi tedaj ne, če bi se izkazali za izjemno poučne in/ali koristne (in je zato edino prav, da ostanejo še naprej nezakoniti).

Kako prepričljiv je torej zgornji argument iz analogije? Bojim se, da ne preveč. Kar štiri premise v zgornjem argumentu, (3), (4), (6) in (7) so namreč hudo sporne oz. slabo podprte. Različica s premiso (3'), ki obravnava zgodnje embrije kot dejanske osebe, je, kot bomo kmalu videli, problematična že na prvi pogled. Različica s (3*), ki jim priznava zgolj (zaenkrat še neuresničen) potencial za dejansko osebo, je resda šibkejša (v smislu, da je to premiso lažje zagovarjati, a tudi v smislu, da ta šibkeje podpira sklep o spoštovanju, ki naj bi ga zaradi potenciala za osebstvo dolgovali zgodnjim embrijem) in zato manj sporna. Jo pa zato pesti kopica drugih, nič manj resnih težav.

V članku bom dokazoval naslednje:

(i) Nobena kolikor toliko sprejemljiva metafizična in moralna teorija osebskosti ne bo v zigotah in zgodnjih embrijih videla dejanskih oseb.

(ii) Pravzaprav bi v luči relevantnih statističnih podatkov zgodnje embrije težko šteli celo za potencialne osebe.

(iii) Tudi če zgodnjim embrijem priznamo potencial za dragoceno osebstvo, jim to ne bo zagotovilo niti delnega, kaj šele poln moralni status.

(iv) Tudi če bi jim njihov potencial za dragoceno osebskost uspel zagotoviti vsaj osnovno moralno varstvo, jih s tem še ne bo nujno zaščitil pred instrumentalizacijo, to je pred zanje usodno rabo v raziskavah in poskusih. Kajti

(v) ta potencial v skladu z načelom dejanske prihodnosti zagotavlja moralno varstvo samo embrijem z dejansko prihodnostjo, te pa embriji, namenjeni za raziskave nimajo;

(vi) zgodnji embriji ne premorejo dostojanstva, ki bi jim ga utegnili z rabo v poskusih in raziskavah okrniti, in

(vii) njihova premišljena in preračunljiva uporaba v raziskavah in poskusih je morda celo najboljši način, da se primerno poklonimo vrednosti njihovega že in še ne uresničenega človeškega potenciala.

Pa pojdimo lepo po vrsti.

(i) Embriji niso dejanske osebe.

Če bi bili zgodnji embriji dejanske in ne zgolj potencialne osebe, bi bilo mogoče sklep (8), ki pravi, da jih ne smemo uničevati zaradi tuje koristi, izpeljati neposredno iz premise (1).

Taka utemeljitev posebnega moralnega statusa zgodnjih embrijev pa ni preveč priljubljena. Razlog za to je na dlani. Tako kot želod še ni hrast in njegovega konca (v primeru, da, denimo, z njim svojo lakoto poteši veverica) ne objokujemo v enaki meri kot padca mogočnega hrasta pod drvarjevo sekiro (Sandel, 2007), in podobno kot jajce ni kokoš (in se bomo zato nad zakolom piščanca zaradi nedeljskega kosila bolj zgražali kot nad ubojem jajca zaradi jutranje omlete) (Singer, 1993), tudi embriji niso dejanske osebe in zato vsaj *prima facie* ne morejo biti upravičeni do enake moralne in zakonske zaščite, kot jo uživajo odrasle človeške osebe.

Ta očitek lahko poskusimo zavrniti na dva načina:

(a) že zgodnji embrij je oseba v smislu, da je po svojem bistvu, po svoji notranji naravi programiran, naravnan, da se bo razvil v polnovredno, polnokrvno osebo; oseba, katera postopoma postaja, je torej vseskozi latentno, imanentno, skoraj okultno že prisotna v njem; najustrezneje bi ga zato opisali kot nedovršeno osebo, osebo v nastajanju.

(b) zgodnji embrij je iste vrste bitje, namreč človek, bitje z razumno naravo, kot otrok ali odrasel človek – razlikujejo se kvečjemu v doseženi stopnji razvoja, ne pa tudi po svojem bistvu ali intrinzični naravi.

Začnimo z manj obetavno strategijo (a). To stališče lepo ponazarja, nehote pa tudi karikira naslednja Tertulijanova misel: "Preprečiti rojstvo nekoga je premišljen umor; malo pomembno je, ali ubijemo dušo po tem, ko se je že rodila, ali pa jo usmrtimo ob rojstvu. *Kdor bo nekega dne postal človek, ta že (vseskozi) je človek*."[10]

Tertulijanovo stališče je v sebi prav očitno protislovno in se tega sploh ne trudi prikriti. Če je embrij vseskozi že človek, zakaj mora potem to šele postati? In kako je sploh mogoče postati nekaj, kar že si? »Postajanje« in njegov trpni korelat, »nastajanje« implicirata spremembo skozi čas, ta pa neidentiteto, v količini ali vrsti stvari ali lastnostih, med izhodiščnim in končnim stanjem.

Zgornja misel pa dopušča tudi bolj dobronamerno tolmačenje. V skladu z njim nobena stvar ne more postati nič drugega kot to, kar po svojem bistvu (že) vseskozi je. Enako velja za ljudi – to, kar po svojem bistvu smo, smo nujno ves čas, in če je za nas, ljudi naša človeška narava (kot je verjel že Aristotel) bistve-

[10] Navedeno po Baron (Baron, 1998: 158); *poudarek je moj*.

na, potem smo v nekem smislu vedno že bili to, kar skozi razvoj in odraščanje šele postajamo, namreč ljudje. Interpretacija človeškosti kot našega bistvenega atributa nekaj dvomov glede koherentnosti strategije (a) sicer odpravi, jo pa hkrati skrči na strategijo (b).

Strategija (b) vsaj na prvi pogled obeta več. Je dedič častitljive metafizične tradicije, ki razume človeška bitja v tradicionalnih metafizičnih kategorijah, kot razumne individualne substance. Sodobni privrženci tega pojmovanja so te danes nepriljubljene kategorije opustili in tako so »razumne individualne substance« zamenjala »bitja z razumno naravo«.

Argument proti ubijanju embrijev, ki gradi na ideji človeškega bistva ali intrinzične narave, je enostaven in po svoje genialen: če se strinjate, da pripadata dostojanstvo in pravica do življenja *dejanskim človeškim bitjem*, vas je treba le še prepričati, da so tudi zgodnji embriji taka bitja, pa bo poseben moralni status pripadel tudi njim.[11] Za odmero moralnega statusa po tem predlogu ni odločilno, kakšen potencial premoreš, temveč, kaj si.[12] Ker se embriji po svoji intrinzični naravi, po tem, kakšne vrste bitja so, ne razlikujejo od odraslih ljudi, moralni status pa je vezan na intrinzično naravo stvari, bodo – ali pa bi vsaj morali biti – deležni enakega moralnega varstva kot odrasli ljudje.[13]

Tu je nekoliko daljši, zato pa toliko bolj zgovoren primer takega sklepanja:

»Temeljna biološka dejstva podpirajo stališče, po katerem so človeški embriji dejanska človeška bitja v najzgodnejši fazi svojega naravnega razvoja. Človeški embriji (ali plodovi, ali otroci) se od odraslih človeških bitij ne razlikujejo po vrsti (kot, denimo, korenje ali aligatorji); razlika med njimi je zgolj razlika v fazi ali stopnji razvoja natančno enega in istega bitja.

V nasprotju z gametami in odraslimi celicami, ki bi jih lahko uporabili pri kloniranju, posedujejo človeški embriji v sebi ne le vso potrebno organizacijsko informacijo, temveč tudi aktivno dispozicijo, da uporabijo to informacijo pri usmerjanju razvoja do stopnje odraslega človeškega bitja. Če jih oskrbimo s primernim okoljem in hrano in zaščitimo pred nezgodami, boleznimi ali namernim nasiljem, bodo v celovitem, samo-usmerjajočem se procesu zorenja zrasli v odraslega človeka, ne da bi pri tem trpeli njihova identiteta in enkratnost. Vsak od nas je zdaj isti človeški posameznik, ista substancialna bitnost, ki se bo

[11] Za različne verzije tega argumenta glej Lee & George (2001) in (2006), ter Tollefsen (2008).

[12] Lee in George (2006) se od argumentov iz potenciala celo izrecno ogradita: "predmet razprave ni 'potencialno človeško življenje' – *ta dvomljiv in po vsej verjetnosti nekoherenten pojem*, ki ga midva in nekateri drugi nasprotniki pobijanja embrijev zavračamo" (prav tam, *moj poudarek*).

[13] Prednosti te strategije so očitne. Če je vaš moralni status odvisen od tega, ali ste človeško bitje ali ne, postane za pripis polnega moralnega statusa ključno, kdaj človeško bitje (določen primerek človeškega rodu) nastane. Če je to v trenutku oploditve, bo popolnega moralnega varstva deležna že zigota, če kasneje, pa oblika življenja, značilna za ustrezno razvojno fazo. Ker je lažje določiti trenutek nastanka človeškega bitja kot pa trenutek nastanka osebe, bo nova moralna ločnica zarisana z večjo ostrino. Druga prednost strategije je, da opre moralni status na intrinzično in, kar je še pomembneje, nespremenljivo podlago, na tisto, kar po svoji najglobji naravi oz. bistvu smo, namreč človeška oz. razumna bitja.

pozneje najprej plazila, potem hodila, nato govorila, potem tuhtala in se odločala ter končno počela vse, kar počnejo odrasla človeška bitja.

Odraslega človeka ni nedopustno ubiti zato, ker bi dosegel določeno stopnjo razvoja (intelektualnih sposobnosti ali zavestnega doživljanja), temveč zaradi tega, kar je, namreč človeško bitje. (To izhaja iz moralnega dejstva, da je ljudem kot razumnim bitjem lastno notranje dostojanstvo). Človeško bitje ima torej dostojanstvo in pravico do življenja od trenutka nastanka dalje; nastane pa ali z oploditvijo, kot v primeru spolnega razmnoževanja, ali pa z uspešno dovršitvijo procesa prenosa jedra somatske celice v izpraznjeno jajčno celico, kot pri kloniranju« (Lee & George, 2006, podobno tudi Lee & George, 2001).

Skrbno branje razkrije, da vsebuje navedeni odlomek dva argumenta – prvi metafizični, podpira sklep, da je embrij isto človeško bitje kot odrasel človek, le nekaj stopenj razvoja ju loči; drugi, moralni, pa uporabi ta zaključek kot ključno premiso v argumentu za sklep, da je uboj embrija enako napačen kot uboj odraslega človeka.

Metafizični argument:

(1) Vsak embrij je tudi v najzgodnejši fazi razvoja natančno isti človeški posameznik, ista posamična substanca ali bitnost, ki bo pozneje lezla, nato hodila, nato govorila, potem razmišljala, se odločala in delovala na način, značilen za zrela človeška bitja.

(2) človeški embrij (ali zarodek ali otrok) in zrelo, odraslo človeško bitje nista dve različni vrsti stvari/bitij (podobno kot so ljudje in korenje ali aligatorji dve različni vrsti stvari), temveč dve različni fazi ali stopnji v razvoju enega in istega bitja.

(3) Po svoji intrinzični naravi ali bistvu smo odrasli ljudje človeška bitja, to je bitja z razumno naravo.

(4) To, kar po svoji naravi oz. bistvu smo, smo (nujno) v vseh fazah svojega življenja: kot zarodek, plod, novorojenec, otrok, najstnik, odrasla oseba in starostnik.

Torej

(5) so tudi zgodnji embriji (tako kot odrasli ljudje) človeška bitja, to je bitja z razumno naravo.

Moralni argument:

(6) Svoje dostojanstvo in pravico do življenja dolgujemo ljudje temu, da smo po svoji naravi ali bistvu razumna bitja (»bitja z razumno naravo«).

(7) Odraslega človeka torej ni nedopustno ubiti zato, ker bi dosegel določeno stopnjo razvoja, temveč zaradi tega, kar je po svoji naravi, namreč človeško bitje oz. bitje z razumno naravo.

(8) Vsa človeška bitja zato posedujejo notranje dostojanstvo in pravico do življenja.

(9) za vsako človeško bitje velja, da mu enako dostojanstvo in pravica do življenja pripadata v vseh fazah oz. na vseh stopnjah razvoja, od zigote do trupla.

(9*) Dostojanstvo in pravica do življenja nam, skratka, pripadata v vsakem trenutku našega obstoja, se pravi od trenutka, ko nastanemo oz. pričnemo obstajati, pa vse do trenutka, ko preminemo oz. prenehamo obstajati.

(10) Človeško bitje nastane, prične obstajati z oploditvijo jajčeca (v primeru spolne reprodukcije) oz. z uspešnim prenosom jedra odrasle celice v jajčno celico (v primeru kloniranja).

torej

(11) pripadata tudi zgodnjim embrijem (v enaki meri kot odraslim ljudem) na njihovi razumni naravi temelječe dostojanstvo in pravica do življenja.

Kaj reči o tem nedvomno zanimivem poskusu zagovora embrijevega moralnega statusa in pravic? Nekaj odlik sem argumentu na kratko že priznal, zato naj se zdaj posvetim bolj opaznim slabostim. Moj vtis je, da predlagana strategija kljub navidezni privlačnosti nazadnje spodleti. Končni sklep dolguje nekaj svoje prepričljivosti dvoumnosti ključnega pojma "človeškego bitje", problematičnim premisam in enemu ali dvema neveljavnima korakoma.

Začnimo na začetku. V skladu s prvo premiso sta embrij in odrasel človek "natančno isti človeški posameznik, ista posamična substanca ali bitnost«, ki je nastala z oploditvijo. Druga premisa to misel dopolnjuje, rekoč, da so razlike med embrijem in odraslim človekom razlike v stopnji razvoja enega in istega posamičnega bitja in ne morda razlike med dvema vrstama bitij. Obe premisi potihem predpostavljata, da je zgodnji embrij posamično človeško bitje, substanca oz. bitnost. Vrsta embrioloških spoznanj pa vzbuja dvome, ali je zgodnji embrij res prepoznavno enovita (oz. v primeru, da je sestavljen iz neodvisnih delov, vsaj organizacijsko poenotena) bitnost, ki se ohranja skozi vrsto razmeroma drastičnih sprememb. Trije pojavi v razvoju embrija imajo neposredne implikacije za metafizično razpravo o embrijevi identiteti: možnost cepitve embrija in nastanka enojajčnih dvojčkov, možnost odvzema embrionalnih celic in njihovega razvoja v samostojne, genetsko istovetne embrije, ter naposled diferenciacija celic blastociste v pravi embrij in trofektoderm.[14]

Oglejmo si najprej možnost cepitve embrija in nastanka enojajčnih dvojčkov, ki je navzoča vse do nekje štirinajstega dne po oploditvi. Ta možnost povzroča težave prav vsem poskusom, da bi opisali nastanek človeškega bitja v tradicionalnih metafizičnih kategorijah. Dva medsebojno izključujoča opisa dogajanja sta nam na voljo, vsak s svojim naborom protiintuitivnih implikacij: (a) da

[14] Oderberg (2008) se s tem ne strinja: "Na embrijevo individualnost ne (more) vpliva(ti) ne to, kaj bi lahko storil (se, denimo, razcepil), in ne to, kaj bi se mu lahko zgodilo (denimo odvzem totipotentnih celic)."

pred vgnezditvijo embrija in preobrazbo totipotentnih celic v pluripotentne embrij kot posamično, samostojno, prepoznavno bitje sploh ne obstaja (Eberl, 2006; Ford, 2002; Buckle, 1990), in pa (b) da je zgodnji embrij od trenutka oploditve dalje tako bitje in da se v primeru njegove cepitve zgodi naslednje – zgodnji embrij povzroči nastanek dveh novih bitij, dveh novih embrijev, sam pa pri tem preneha obstajati (Oderberg, 2000a; Deckers, 2007).

Iz prvega stališča izhaja, da nihče ni nastal ob oploditvi, temveč nedoločljivo število dni kasneje. Da, skratka, spočetje nikoli ne sovpada z oploditvijo. Drugo stališče se glede tega nekoliko bolje ujema z našimi predfilozofskimi intuicijami. Po tem pojmovanju nas je ogromna večina nastala ob oploditvi, le enojajčni dvojčki so nastali nekoliko kasneje, ob delitvi izvornega embrija na dva nova embrija – takrat je namreč eno posamično bitje, izvorni embrij, prenehalo obstajati, iz njega pa sta nastali dve novi posamični bitji, dva genetsko istovetna nova embrija. A tudi to stališče je po svoje protiintuitivno. Ob sprejemljivi predpostavki, da ni nobeden od novih embrijev istoveten z izvornim (to je, da izvorni embrij ne biva dalje *kot* eden od njiju), namreč sledi, da izvorni embrij ni istoveten z nobenim obstoječim bitjem in je moral torej po delitvi sam prenehati obstajati. Toda kje je potem njegovo truplo? Je pač prenehal obstajati, ne da bi za seboj pustil truplo, na ta izziv zdravi pameti hladno odvrne Oderberg – tudi smrt brez trupla je po njegovem, vrsta smrti, ki te lahko doleti, konec koncev trupel tudi tisti, ki so jih pokončali streli iz razblinjujoče pištole [*vaporising gun*], ne zapustijo za seboj! Nekako v smislu, zanemarimo za trenutek, da takih pištol ni in se pretvarjajmo, da jih je v načelu mogoče izdelati! In kakor da ni ta predlog že sam po sebi dovolj bizaren, ga dopolni še z namigom, da bi bilo prav, da smrt izvornega embrija sicer obžalujemo, »vendar zadržano in z določeno mero olajšanja«, saj nam je usoda z nastankom dvojčkov več kot preplačala škodo, ki smo jo utrpeli z njegovo smrtjo.[15]

Lotimo se zdaj drugega metafizično zagatnega pojava, načelne možnosti odvzema totipotentnih celic embriju in njihovega razvoja v pet, šest ali celo osem samostojnih človeških bitij. Kako bi najbolje opisali razmerja med izvornim embrijem in embriji, nastalimi po takem postopku? Privrženec stališča, da se obstoj novega posamičnega bitja prične z oploditvijo, se znajde tu v podobni zadregi kot pri delitvi embrija in nastanku enojajčnih dvojčkov – ker ni izvorni embrij istoveten z nobenim od načrtno razvitih, bo prisiljen priznati, da je v primeru odvzema in samostojnega razvitja vseh osmih totipotentnih celic izvorni embrij preprosto prenehal obstajati in da (oz.) je iz njega nastalo osem novih samostojnih bitij.

[15] Konkurenčni metafizični opis dogajanja – da pred delitvijo embrija, odvzema totipotentnih celic in diferenciacije celic blastociste posamične, prepoznavne bitnosti ali ni ali pa je njihovo natančno število vsaj nedoločljivo, odpravi Oderberg tako mimogrede, z levo roko. S takim metafizičnim opisom, pravi, bi se obvezali k absurdni trditvi, da preteče po oploditvi še kar nekaj časa do nastanka prvega samostojnega, posamičnega bitja (češ, »če je v načelu nedoločeno, koliko je *x*-ov, potem ni nobenega *x*-a«). Toda v nasprotju z njegovim očitkom ni mogoče najti na trditvi, da stoji na začetku procesa skupek ali gmota celic, ki se delijo (izdelujejo lastne kopije in se tako množijo), in da se prične šele z njihovo diferenciacijo oblikovati dovolj organizirana in celovita bitnost, da jo je mogoče opredeliti kot posamično človeško bitje, niti sence absurdnosti. Ni vse, s čimer se težko sprijaznimo oz. kar si težko predstavljamo (kaj šele vse, s čimer ima težave Oderbergova domišljija), zato že tudi absurdno.

Oderberg skuša kar se da zmanjšati pomen tega pojava. Na odvzemu ene ali dveh totipotentnih jajčec, pravi, ni nič metafizično problematičnega – za nič drugega ne gre pri tem kakor za preprosto odstranitev celic iz organizma, ki v ničemer ne okrni izvornega embrija. Pri odvzemu treh ali petih celic bo odgovor na vprašanje, ali je izvorni embrij preživel ali ne, odvisen od splošne teorije o tem, kdaj bitnosti nastanejo in kdaj preminejo. V opisanem dogajanju ni, skratka, po njegovem nič posebej metafizično zagatnega – preštevanje embrijev bo odvisno od tega, koliko totipotentnih celic je treba iz izvornega embrija odstraniti, da bo ta prenehal obstajati.

Taka rešitev pa diši po tiščanju glave v pesek. Ne glede na število odvzetih totipotentnih celic se lahko zmeraj legitimno vprašamo, v kakšnem razmerju so iz njih razviti samostojni embriji do izvornega embrija. Razlika v številu celic postane pomembna le posredno – edino v primeru odvzema vseh osmih totipotentnih celic in njihovega razvitja v osem samostojnih bitij se zagovorniki teze o obstoju človeka od trenutka oploditve dalje ne morejo sprenevedati, da se je izvorno bitje v tem postopku ohranilo. Zato so prisiljeni priznati ali, da je postalo vsako od teh osmih bitij, ali da je postalo samo eno od njih (katero le?) ali pa da je proizvedlo (to je povzročilo njihov nastanek) vseh teh osem bitij (naenkrat, po vrsti?), pri čemer je samo prenehalo obstajati. Nobena od teh možnosti, se bojim, ni bistveno bolj privlačna od drugih, vse skupaj pa ne obetajo veliko.

Posvetimo se za konec še diferenciaciji celic blastociste v pravi embrij in trofektoderm in implikacijam tega pojava za tezo, da je embrij od trenutka oploditve dalje prepoznavno, samostojno, posamično človeško bitje.

Pred vgnezditvijo v maternici in oblikovanjem tako imenovanega embrija v pravem pomenu besede, bitja, ki se prične oblikovati okrog štirinajstega dne po oploditvi in katerega vzdrževanje postopoma prevzameta maternica in posteljica, bi embrij najustrezneje opisali kot »brezoblično gmoto celic«, nastalih z vrsto delitev enoceličnega oplojenega jajčeca. Tak embrij je del organskega sistema, ki se je sicer razvil iz oplojenega jačeca in torej iz njega izvira, ni pa z njim istoveten (ni iste vrste bitje kot oplojeno jajčece).[16] Dotlej brezoblična gmota celic se začne notranje diferencirati šele ob vstopu v maternico, tik pred vgnezditvijo v steno maternice. Iz celic notranje celične mase se prične tako oblikovati »pravi embrij«, zasnova telesa novega bitja, medtem ko celice na zunanjem obodu oblikujejo trofektoderm, ki v nadaljevanju poskrbi za namestitev v maternici in iz katerega se razvijejo posteljica, popkovina in plodovnica.

O tem, ali ima opisana faza embrionalnega razvoja kake neposredne metafizične implikacije, so lahko mnenja deljena. Vsaj na prvi pogled pa se tudi to dogajanje slabo ujema s hipotezo o zigoti kot prepoznavnem posamičnem, samostojnem bitju. Najprej, temu, čemur pravimo zgodnji ali proto-embrij, očitno manjkata notranja razčlenjenost in celovita, holistična funkcionalna organiziranost,

[16] Zakaj oplojenega jajčeca ne gre enačiti s »pravim« embrijem? Zato, ker spremembe, skozi katere oplojeno jajčece gre, niso spremembe, skozi katere bi se zigota razvila oz. preobrazila v »pravi embrij«. Dogajanje bi bolj ustrezno opisali kot »proces diferenciacije, v katerem različne celice, nastale v najzgodnejšem obdobju po oploditvi, prevzamejo različne funkcije, pri čemer je razvoj 'pravega' embrija samo ena od njih« (Buckle, 1990). Zato ni nobene take skupine specializiranih celic, ki bi jo lahko izvzeli in zanjo rekli, da je isti posameznik, isto bitje kot oplojeno jajčece.

značilni odliki samostojnih organizmov. Dalje, embrijevo telo se oblikuje šele ob vgnezdenju – pred to fazo se izraz »embrij« nanaša kar poprek na celotno gmoto celic, od katerih morda niti ena ne bo tvorila »pravega« embrija. To ni, kot bi se lahko komu zdelo, zgolj jezikovni spor o tem, ali je prav, da z enim in istim izrazom, »embrij«, v fazi morule označujemo celotno tvar, nastalo z delitvijo oplojenega jajčeca, kasneje, po embrijevem vgnezdenju in notranji diferenciaciji pa zgolj en njen del, namreč »pravi« embrij, ali pa bi bilo nemara bolje ta izraz prihraniti za embrij v pravem pomenu, za poprejšnjo nerazločeno gmoto celic pa poiskati kak drug, ustreznejši izraz. (Podobno kot z izrazom »fetus« oz. »plod« označujemo zgolj telo v maternici razvijajočega se bitja, brez njegovega podpornega okolja, posteljice, popkovine in plodovnice, bi bilo tudi izraz »embrij« bolje prihraniti zgolj za oblikujoče se telo samega embrija, namesto da z njim poleg embrija označujemo še tudi trofektoderm, njegovo neposredno podporno okolje. Pravila besedne rabe pa v končni fazi seveda vsaj toliko kot logika krojijo tudi pragmatični premisleki). Tudi ni pametno iz jezikovnih intuicij izpeljevati preveč daljnosežne metafizične sklepe. Pa vendar, kdo ima prav? Ti, ki vidijo v dejstvu, da lahko šele po notranji diferenciaciji razlikujemo med »pravim« embrijem in trofektodermom, potrditev svoje teze, da embrija pred to fazo sploh ni, da z njim izgine tudi privid posamičnega, samostojnega bitja in da se zato izraz »embrij«, ko ga uporabljamo za označevanje nerazločene gmote celic, nanaša na nekaj kvalitativno drugačnega, na drugačno bitnost (zbirko oz. agregat celic)? Ali oni, ki vztrajajo, da to še ne dokazuje, da embrij pred notranjo diferenciacijo in nastankom »pravega« embrija, v fazi morule, denimo, še ne bi obstajal, in zato ne vidijo nič pregrešnega v tem, da uporabljamo izraz »embrij« za označevanje stvari (morule), ki se notranje sploh še ni razčlenila?

Moje jezikovne in metafizične intuicije so enoznačno na strani prvih. Brez argumentov, s katerimi bi jih podprl, to seveda nima kake posebne teže. Izid pričujoče razprave bodo, tak je vsaj moj laični vtis, v končni fazi krojile znanstvene podrobnosti, zato je zaenkrat še negotov. Najmanj, kar lahko rečemo, je, da vzbujajo metafizični problemi in uganke, ki nam jih zastavljajo zgoraj opisani pojavi, resne dvome o bolj ali manj samoumevni predpostavki, da je že zgodnji embrij prepoznavna posamična bitnost. Z rahljanjem tega temelja pa se bodo pričeli kot hiša iz kart podirati še drugi sklepi, na katerih temelji potencialistov zagovor embrijev: da smo z oploditvijo nastali, da od takrat obstajamo kot posamično človeško bitje in da nam zato od vsega začetka dalje pripadata dostojanstvo in pravica do življenja.

Druga premisa je problematična še iz enega razloga. V skladu z njo embrij in odrasel človek nista dve različni bitji, temveč eno in isto posamično bitje na različnih stopnjah razvoja. Ta razlaga se nedvomno lepo ujema z našimi predfilozofskimi intuicijami. Ali imamo še kak drug dober razlog, da jo sprejmemo? Kako prepričljiva bo ta karakterizacija odnosa med embrijem in odraslim človekom, bo v veliki meri odvisno od ocene, kako tehtna je njegova primerjava s transformacijo, ki jo, denimo, ob prehodu v zrelo obdobje doživi najstnik. Da bi se račun izšel, bi moralo držati naslednje – podobno kot velja za najstnika, da je po prehodu v zrelo obdobje *postal* odrasel človek, ne pa da je, denimo, *proizvedel* odraslega človeka in ob tem sam *prenehal obstajati*, bi moralo tudi

za premene embrija veljati, da ta najprej plod in nato otrok (in še kasneje najstnik in tako dalje) *postane*, ne pa morda, da je vsa ta različna bitja po vrsti *proizvedel*.

Težava z omenjenim predlogom je, da je nosilec tako imenovanega razvojnega potenciala (potenciala, da postanemo nekdo ali nekaj), ki nedvomno odlikuje najstnike v razmerju do odraslih oseb, lahko spet samo samostojno, posamično bitje, ki se v razvoju spreminja (v nekaj drugega) (Buckle, 1990). Zgodnji embrij pa taka prepoznavna posamična, samostojna bitnost ni. Kot skupek nediferenciranih celic (resda opremljenih z enotnim razvojnim programom) ga zato krasi kvečjemu bolj primitiven in manj dragocen produktivni potencial (to je potencial, da nekaj proizvede), kar ga postavlja kvečjemu ob bok gametam in jedrom odraslih celic, nikakor pa ne nad njih.

Kakšen neki pa je potem odnos med zgodnjim embrijem in odraslim človekom, če to nista preprosto dve fazi v razvoju, dve vrsti premen enega in istega posamičnega bitja? Zagovornik raziskav na embrijih ima na voljo več ne prav idealnih, a dovolj solidnih možnosti. Ena je, da vztraja, da zgodnji embrij oseba ne postane, temveč osebo proizvede (Buckle, 1990) oz. da opiše dogajanje v prvih dveh tednih kot celično množenje in diferenciacijo, v katerem se oblikujeta človeški posameznik in posteljica, ne pa kot razvoj že oblikovanega človeškega posameznika (Ford, 2002: 67). Druga je, da prizna, da embrij sicer nekaj postane, toda ne odrasla oseba, ampak odrasel človeški organizem – človeško osebo, ki ni ista (vrsta) stvar(i) kot človeški organizem (čeprav si z njim deli isto tvarno snov), embrij spet zgolj proizvede (McMahan 2002). Občutku kontinuitete, ki napaja našo intuicijo o numerični istovetnosti med embrijem in odraslo osebo, je, skratka, v tej sliki zadoščeno na ravni organizma (embrij je zgodnja faza v razvoju *odraslega človeškega organizma*), medtem ko velja odrasla oseba za novo bitnost, ki jo je proizvedel embrij. Ta zapletena slika dela do neke mere silo običajnemu govoru in misli o odnosih med posameznimi fazami človeškega razvoja. Prvi dve premisi v argumentu se z naivnim predfilozofskim pojmovanjem brez dvoma bolje ujemata. Revizija, ki jo v naši pojmovni shemi zahteva nov metafizični opis, pa vseeno ne bo pretirano radikalna. Še vedno bo res, da sem iz embrija *nastal*, opustiti bomo morali le idejo, da je embrij *postal* jaz (in da sem bil torej nekoč jaz sam embrij).[17]

[17] Omenjeno stališče je morda protiintuitivno, še zdaleč pa ne nekoherentno. McMahan, njegov avtor in najbolj znan zagovornik, uvršča pretvorbo zgodnjega embrija v odraslo osebo med tiste spremembe, ki identitete izvornega bitja sicer ne ohranijo, kljub temu pa le-to po spremembi v drugo bitje oz. njegovi proizvodnji ne preneha obstajati, temveč, z njim neistovetno, biva ob njem (podobno kot si gmota gline deli tvarno snov s kipom, izdelanim iz nje, ni pa z njim istovetna). Zgodnji embrij po njegovem ni, kot to vidi naivna pamet, oseba v zgodnji fazi svojega obstoja, temveč zgodnji človeški organizem. Edini identiteto-ohranjajoč potencial, ki ga premore, je, da postane zrel ali odrasel človeški organizem. Ker pa odrasel človeški organizem ni isti posameznik, isto bitje kot odrasla človeška oseba, se z uresničitvijo njegovega potenciala za osebstvo njegova identiteta ne bo ohranila (oseba, ki pri tem nastane, je nekaj drugega kakor organizem, iz katerega je nastala). Med dvema tipoma neidentitetnega potenciala je potencial zgodnjega embrija za osebstvo torej bližje potencialu, ki ga imata kos marmorja ali brona za kip – zarodkovni organizem v procesu dozorevanja vzročno prispeva k nastanku posameznika, ki bo postal oseba, ne da bi pri tem sam prenehal obstajati; po uresničitvi obeh potencialov obstaja naprej kot odrasel organizem (sprememba, v kateri se je embrij ohranil kot posamični človeški organizem), ki sobiva z odraslo osebo (sprememba, v kateri je embrij, torej človeški organizem na prvi stopnji razvoja, postal nekaj drugega, namreč človeška oseba).

Doslej sem dokazoval, da zgodnji embrij in jaz morda nisva eno in isto posamično bitje. Kaj pa če se motim? Sprejmimo, zaradi argumenta, prvi dve premisi. Iz dejstva, da sem oseba, še vedno ne izhaja, da je (bil) tudi embrij, iz katerega sem nastal jaz, oseba. Kot odrasla oseba imam namreč veliko lastnosti, ki jih kot zgodnji embrij nisem imel, in obratno (sem zamerljiv, nisem pa, recimo, enoceličen). Odločilno vlogo pri prehodu h končnemu sklepu bosta zato odigrali tretja in četrta premisa. Ali je za zagovornika embrijevih pravic igra dobljena vsaj v trenutku, ko nasprotnik sprejme osebstvo kot bistveno človekovo določilo? Če je vsak človek po svojem bistvu bitje z razumno naravo, torej oseba, in če si to, kar po svojem bistvu si, nujno v vseh fazah svojega razvoja oz. v vsakem trenutku svojega obstoja, potem bo vsaj na prvi pogled res neizogibno sledilo, da sem tudi jaz bistveno oseba oz. razumno bitje. Ali pa iz tega res izhaja, da je bil tudi embrij, iz katerega sem kasneje nastal jaz, oseba (oz. da sem bil jaz tudi v fazi embrija oseba), ter da je, ker lahko pač to ustrezno posplošimo, vsak embrij človeško bitje oz. oseba?[18]

Lee & George (2006) res izpeljeta tak sklep, a je njuna vnema morda preuranjena. Za prehod od premise, da smo po svojem bistvu osebe oz. razumna bitja, do sklepa, da je potemtakem tudi zgodnji embrij, iz katerega smo nastali, oseba, je potrebna dodatna premisa – da smo bili mi sami (nekoč) embrij. Ta domneva pa je, kot prepričljivo dokazuje McMahan (2002 in 2007), vse prej ko samoumevna. Ključna razlika med Leejem in Georgeom na eni in McMahanom na drugi strani tiči prav v različni izbiri druge premise. Prva dva premisi (4) "Jaz sem po svojem bistvu, torej nujno, oseba" dodajata "Nekoč sem bil tudi sam zgodnji embrij" in nato iz tega izpeljeta sklep, da "je tudi zgodnji embrij oseba". McMahan pa, nasprotno, isto prvo premiso ("Jaz sem po svojem bistvu, torej nujno, oseba") dopolni z "Nikoli nisem bil zgodnji embrij" in iz tega izpelje, da "zgodnji embrij ni oseba (kvečjemu potencialna oseba)". Star pregovor pravi, da kar je za enega modus ponens, je za drugega modus tollens. S tem ne namigujem, da je izbira ene ali druge možnosti enako arbitrarna. Konec koncev navaja McMahan kopico prepričljivih razlogov, zakaj po njegovem človeška oseba ni istovetna (torej zakaj ni iste vrste bitje kot) s človeškim organizmom. Moj poduk je drugačen – da ni premisa McMahanovega argumenta, da nismo

[18] Zadnji, univerzalni sklep ima še eno zagatno implikacijo, namreč da so vsi ljudje v vseh fazah svojega razvoja bitja z razumno naravo, torej osebe. Ali velja to tudi za morfološko neprimerne embrije, embrije, ki so se prenehali deliti, embrije, ki se zaradi načrtnega izklopa ustreznega gena ne morejo vgnezditi, brezglave klone, himere in podobne »spake«? Odgovor se bo verjetno glasil, da so tudi oni bitja, ki si v skladu s svojo človeško naravo, svojim programom, prizadevajo postati razumna bitja (le da je njihovo prizadevanje v obstoječem svetu obsojeno na propad). Alternativa temu je, da zanikamo, da bi bila tudi »spodletela« človeška bitja ljudje, toda zagovornik pravic embrijev bi moral za to 'rešitev' plačati previsoko ceno – njegov cilj je namreč, da pod moralni dežnik spravi vse človeške embrije in ne le tiste med njimi, ki so dovolj »kleni in zdravi«. Tollefsen (2008), denimo, navaja precej zahtevne pogoje za človeški organizem oz. človeško bitje: »da bi veljalo za popoln človeški organizem (človeško bitje), mora biti bitje opremljeno z epigenetskimi osnovami za delujoče možgane in živčni sistem; po zaslugi tega, kar biološko že je, mora torej biti zmožno razviti naravne sposobnosti človeškega bitja.« Po tem merilu sodeč acefaliki, brezglavi kloni, psevdokloni itd. ne bodo šteli za človeške organizme in človeška bitja, ker jim dokaj očitno manjkajo »epigenetske osnove za delujoče možgane in živčni sistem« oz. »biološka podlaga za razvoj naravnih sposobnosti, značilnih za človeška bitja«.

nikoli bili embriji, nič bolj protiintuitivna od sklepa Leejevega in Georgeovega argumenta, da so tudi embriji osebe. Če nič drugega, se z McMahanovim izzivom zdravi pameti breme dokazovanja nekoliko bolj enakomerno porazdeli.

Ključna premisa v argumentu je nedvomno (3), teza o osebstvu oz. razumnosti kot bistvenem človeškem določilu. Zagovorniku embrijevih pravic šele ta omogoča, da (z nekaj čarovniške spretnosti, kot smo pravkar videli) tudi zgodnjim embrijem pripiše najprej razumno naravo, nato pa na njeni podlagi še poln moralni status. A čemu neki bi njegov nasprotnik to trditev sploh sprejel? Da sva jaz in ti bistveno osebi v lockeovskem, psihološkem pomenu besede, je verjetno nesporno – če bi se naenkrat prenehala zavedati samega sebe, misliti, čutiti, doživljati, bi preprosto prenehala obstajati. To pa nas še zdaleč ne obvezuje k sprejetju ustrezne univerzalne sodbe, da so *vsi* ljudje bistveno razumna bitja oz. osebe – tem manj, če naš nasprotnik z »ljudmi« označuje vse mogoče oblike človeških organizmov in lahko minimalne pogoje za pripadnost človeškemu rodu (za »biti človeški organizem«) izpolnijo tudi povsem brezupni, spodleteli primerki človeških bitij (ob dvomljivi predpostavki, da gre za individualne, samostojne človeške organizme, pa tudi vsi zgodnji človeški embriji, ne glede na svojo morebitno deformiranost ali nezmožnost deljenja in vgnezdenja).

Končna ocena argumenta je tako usodno odvisna od interpretacije osrednjih pojmov: »človeškega bitja«, »bitja z razumno naravo« oz. »osebe«. Booninu (2003) ta večznačnost ni ostala prikrita. Trditev, da so ljudje bistveno osebe, je trivialno resnična, ugotavlja, če ne pomeni drugega, kakor da so bistveno pripadniki človeškega rodu (homo sapiens) – da bi, če bi postali pripadniki kake druge živalske vrste, prenehali biti to, kar so. Če z »osebo« mislimo »bitje, ki ima pravico do življenja«, pa bi to pomenilo, da smo bitja, za katera je bistveno (oz. katerih bistvena lastnost je), da imajo pravico do življenja. Ta trditev pa je vsaj hudo sporna, če ne celo očitno neresnična. Zakaj bi brez kakršnega koli argumenta sprejeli, da gre človeškost nujno z roko v roki z moralnim statusom in pravico do življenja? Za kakšne vrste nujnost naj bi pri tem sploh šlo? Pojmovna nujnost ni preveč obetaven kandidat, ker čeprav je sicer pojmovno nujno, da če si samski, potem nisi poročen (da je neporočenost bistvena lastnost samskih ljudi), lahko neprotislovno zanikamo, da bi bilo »imeti pravico do življenja« nujno za »biti človek« (da bi bila pravica do življenja bistvena lastnost ljudi, če so s tem mišljeni vsi organizmi, ki pripadajo človeškemu rodu). Če je zadevna nujnost, o kateri govorimo, moralne vrste, pa ni jasno, zakaj bi zagovornik raziskav tako moralno načelo sploh sprejel, ko pa je povsem jasno, da mu bo z vključitvijo zgodnjih embrijev v ekstenzijo pojma človek nasprotnik še v isti sapi poskušal podtakniti nek čisto vsebinski moralni sklep (namreč da ima tudi embrij pravico do življenja).

Za konec še par besed o tistem delu argumenta, ki podpira končno moralno sodbo. Ta je odvisna od ključne premise (6), ideje, da za določitev moralnega statusa ni toliko pomembno, na kateri stopnji razvoja se nahajamo, kot kakšne vrste bitja smo.[19] Ker pa smo to, kar smo, bistveno, torej v slehernem trenutku

[19] Če uporabim prispodobo: ne kje si, temveč kam greš in kako pomembno je, da tja prideš. Kaj pa – kako verjetno je, da boš tja tudi prišel?

svojega obstoja, avtomatično sledi, da nam enak moralni status in paleta pravic že vseskozi pripadata – da sta z nami od trenutka, ko pričnemo obstajati, pa do trenutka, ko prenehamo obstajati.[20]

Toda čemu neki bi sploh sprejeli (6)? Zakaj bi verjeli, da ima naš moralni status svoj temelj in izvor v tisti razumnosti, za katero smo menda vsi skupaj programirani (čeprav je mnogi ne bodo nikoli razvili), in ne morda v razumnosti, ki jo včasih bolj in drugič manj posrečeno prakticiramo in manifestiramo? Ali ne bo, kdor razumnost in osebstvo, kot se manifestirata v naših mislih in dejanjih, enači z razumnostjo in osebstvom, ki naj bi bila skrivnostno uskladiščena v naši intrinzični naravi, prvih s tem samo razvrednotil? Lee, George in Tollefsen podprejo svoje stališče z enim samim samcatim razlogom – uboj odraslega človeka, pravijo, ni nedopusten zato, ker bi bil ta tak ali drugačen človek – inteligenten, duhovit, ambiciozen, izvrsten kirurg, zgleden oče – temveč ker je po svoji naravi človeško bitje. Toda ali je res narobe ubiti odraslega človeka preprosto zato, ker je človek, in je to edina zadovoljiva razlaga za moralno resnico, da je uboj vsakega človeka enako nedopusten – inteligentnega in manj inteligentnega, duhovitega in duhamornega, izvrstnega kirurga in brezdomca? Odgovor na to vprašanje bo očitno odvisen od tega, kaj mislimo s »človekom«. Če imamo v mislih »pripadnika človeškega rodu«, »homo sapiensa«, se naše stališče skrči na moralno arbitraren specizem; če pa, nasprotno, s tem mislimo »(po svoji naravi) razumno bitje«, bomo identificirali moralno pomembno značilnost večine, še zdaleč pa ne vseh človeških organizmov (v ohlapnem pomenu te besede) in preprosto ne bo res, da je enako narobe ubiti katerega koli človeka, kuharja in morulo, otroka in blastocisto. Še enkrat več torej dolguje argument svoj prepričljiv vtis dvoumnosti osrednjega izraza »človeško bitje«.

(ii) Embriji ne le da niso dejanske človeške osebe, to niso niti potencialno.

Lotimo se zdaj potencialne različice argumenta iz analogije. Njegov osrednji in, kot bomo videli, obenem najšibkejši člen je tako imenovani argument iz potencialnosti oz. sklepanje oblike »*A* ima potencial za pridobitev intrinzično moralno pomembne značilnosti, torej je *A* sam po sebi moralno pomemben". Temu argumentu bi lahko že v izhodišču pristrigli krila, če bi nam uspelo zavrniti premiso, ki zgodnjim embrijem (vsem brez razlike ali pa vsaj večini le-teh) sploh pripisuje potencial za osebstvo.

V zanikanju tovrstnega potenciala bi utegnil kak naivnež razbrati dejanje čistega obupa.[21] Večina razpravljalcev namreč embrijev potencial za osebstvo pre-

[20] Boonin v zvezi s tem navaja Schwarza, ki zapiše: »Če velja spoštovanje, ki pritiče osebam, določenemu bitju izkazovati v kasnejši fazi razvoja, potem mu ga je treba izkazovati tudi na zgodnejši stopnji razvoja.«

[21] Privid samoumevnosti je morda, kot ni ušlo pozornosti Kathy Wilkes, zgolj učinek dobro prikrite zagatnosti in večsmiselnosti obeh ključnih pojmov, potenciala in osebe: »Če je otrok ali fetus normalen, potem je v najslabšem primeru *potencialno* oseba. Žal je 'potencialnost' zmuzljiv in večplasten pojem, zato je treba biti pri iskanju odgovora na vprašanje, za kakšno vrsto potenciala tu gre in kako pomemben je, previden« (Wilkes, 1988: 49-50).

prosto predpostavi. Ker jim je domneva tako samorazvidna, za njeno dokazovanje ne najdejo ne časa ne volje. Tak vtis pa je v danem primeru zavajajoč, kot razkrije že bežen vpogled v prakso zunajtelesnega oplojevanja in nekatera ključna embriološka spoznanja. Prvič, ni res, da bi dobili vsi v postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo ustvarjeni embriji enako priložnost za življenje osebe. V postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo se sicer sme oploditi vsa pridobljena jajčeca, vendar pa zakon dovoljuje vnos največ treh embrijev v enem ciklusu. Pravilo je celo, da se zaradi tveganj, povezanih z mnogoplodno nosečnostjo, v enem ciklusu v maternico vnese največ dva embrija. Tudi če odmislimo te in podobne zunanje, bolj ali manj naključne ovire na poti do njegovega uresničenja (poleg veljavnih pravnih norm in predpisov še uveljavljeno prakso in običaje, medicinske in socialne indikacije, kulturne in vrednostne dejavnike ipd.), se podoba embrijevega potenciala pretirano ne izboljša. Kar polovica spočetih embrijev namreč propade še pred petim dnem starosti, 65 odstotkov v maternico prenesenih embrijev pa v naslednjih nekaj dneh (Kovačič & Vlaisavljević, 2007: 46). Pri takšni stopnji uspešnosti prenosa (ta seveda precej niha v odvisnosti od števila prenesenih blastocist, njihovih morfoloških značilnosti, starosti bolnice, in vrste drugih dejavnikov) se v povprečju uresniči potencial komaj vsakega petega do šestega ustvarjenega embrija. Preostale klinično uporabne embrije[22] za obdobje največ petih let zamrznejo (z možnostjo enkratnega podaljšanja za dodatnih pet let – po preteku tega obdobja je treba embrije pustiti umreti ali darovati v raziskovalne namene). Če temu dodamo, da je stopnja uspešnih namestitev pri odmrznjenih embrijih še občutno nižja kot med svežimi[*], se verjetnost, da bo poljuben embrij ustvarjen v postopkih IVF, deležen življenja osebe, skrči na skromnih 15 odstotkov. Nobeno pretiravanje torej ni, če v nasprotju s premiso zgornjega argumenta zaključimo, da velika večina embrijev, ustvarjenih v reproduktivne namene, potenciala za življenje osebe ali sploh ne premore ali pa ga vsaj zanesljivo nikoli ne bo uresničila. Domnevno ogromna razlika v potencialu za življenje osebe med embriji, ustvarjenimi zaradi raziskav, in tistimi, ki smo jih ustvarili v postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo, se tako v končni fazi razblini, življenjski obeti enih in drugih pa skoraj povsem izenačijo.[23]

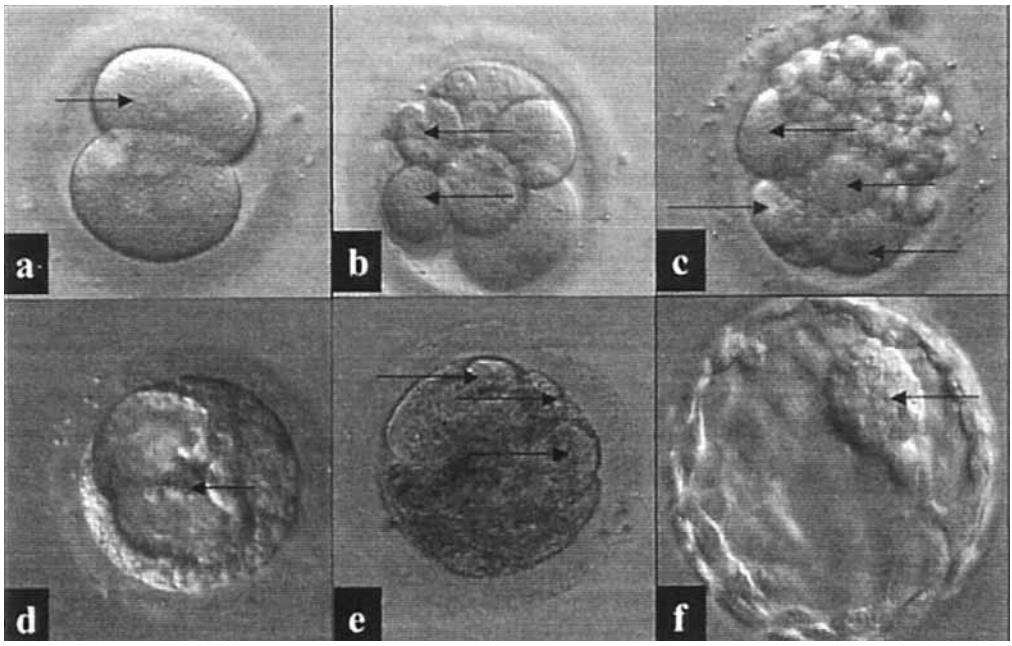
Verjetnost, da bo poljuben embrij dočakal življenje osebe ne glede na to, za kakšne namene je bil ustvarjen, je torej razmeroma majhna. Ali lahko iz tega karkoli sklepamo o njegovem potencialu za osebstvo? Neposredno gotovo ne. Naivno bi bilo trditi, da kjer ni realizacije, tudi potenciala ni (bilo), ali pa videti v neuresničenju zadosten dokaz, da je bil potencial vseskozi odsoten. Odnos med verjetnostjo, da bo *A* postal *B*, in *A*-jevim potencialom ali zmožnostjo, da

[22] Po podatkih za leto 2005 jih je bilo v mariborskem IVF centru za malenkost več kot petino (1096 od skupaj 5140).

[*] Statistični podatki o t.i stopnji uspešnosti prenosa odmrznjenih embrijev kažejo, da se z zamrznitvijo embrija verjetnost, da se bo ta po odmrznitvi uspešno vgnezdil v maternici, prepolovi (Connor 2009). Podatek, ki ga navaja Perloe (2009), o 20-odstotni uspešnosti pri hkratnem prenosu treh odmrznjenih embrijev, podpira to oceno.

[23] Singer & Dawson (1990).

[24] Kar pa ne velja tudi za idejo o (v dejanskem svetu) neuresničljivem potencialu, ki jo, če ga prav razumem, zagovarja Oderberg. Za podrobnejšo kritiko te ideje glej spodaj.

Slika 2: Klinično neuporabni zarodki iz programa IVF. (a) Zarodek z eno večjedrno in eno normalno celico. (b) Propadajoči zarodek, v katerem sta vitalni le še dve celici, medtem ko se druge ne delijo več. (c) Tri dni star zarodek z več kot polovico citoplazemskih fragmentov in manj kot polovico celic. (d) Pet dni stara, blastocisti podobna tvorba brez jasno oblikovanje ICM in s številni fragmenti. (e) Odmrznjeni zarodek z lezijo večine celic. (f) Odmrznjena vitalna in pravilna blastocista, ki je starši ne želijo uporabiti. Puščice kažejo še potencialno vitalne dele propadajočih zarodkov.

postane *B*, je nedvomno bolj zapleten. Če »potencial« označuje *A*-jevo vzročno moč z ozirom na nekaj (da v točno določenih okoliščinah postane ali proizvede *B*), ideja o neuresničenem potencialu v sebi seveda ni protislovna.[24] To pa še ne pomeni, da sta potencial in verjetnost med seboj povsem neodvisni količini in da je pripis potenciala zato združljiv s poljubno majhno verjetnostjo, da se bo ta uresničil. Z empiričnim argumentom velja zato ravnati previdno, hkrati pa se lahko njegovo podcenjevanje grdo maščuje. Čeprav mu ne uspe dokazati, da bomo v veliki večini spočetih embrijev potencial za osebstvo iskali zaman, pa uspešno prevali breme dokazovanja na potencialiste in usmeri pozornost na njihovo ohlapno rabo in pomanjkljivo razumevanje »potenciala«.

Empiričnemu argumentu bi morda kdo očital, da iz opažanja, da se določena dispozicijska lastnost ni manifestirala, prenagljeno sklepa, da ta sploh ne obstaja. Potencialist lahko namreč primere, ko se domnevni potencial ne uresniči, pojasni drugače. Helen Watt in Oderberg, denimo, si vsak po svoje pomagata z idejo o onemogočenem oz. blokiranem potencialu. Vsa človeška bitja/organizmi so po njunem brez izjeme opremljena z enakim potencialom za osebstvo oz. razumnost, le da je pri številnih izmed njih zaradi takih ali drugačnih naključnih notranjih in zunanjih okoliščin ta začasno ali trajno blokiran.

Tudi za anencefalike [*anencephalics*], otroke z delujočim možganskim steblom, a hudo okvarjenimi zgornjimi možgani, acefalike [*acephalics*], to je otroke brez glav, ponavadi pripete na telo dvojčka, ki jih vzdržuje, brezglave klone, psevdoembrije, človeške torze, partenote, psevdoklone, fragmentirane in nevitalne embrije, embrije s poškodovanimi ali večjedrnimi blastomerami itn. naj bi torej veljalo, da premorejo potencial za osebo *preprosto zaradi svoje človeške narave*. Toda kako neki je lahko človeški organizem brez glave opremljen z značilnim človeškim potencialom za razumnost? Ali pa človeško-živalski mešanci ali himere, nastali z združitvijo živalske in človeške spolne celice, ko pa se taki stvori niti v embrij ne morejo razviti?

Taka, pogojno rečeno človeška bitja, pravi Wattova (2008), značilno človeški potencial za razumnost sicer imajo, vendar pa je ta zaradi manjkajočih možganov trajno blokiran: »Strukture, ki jih imajo acefaliki, namreč hrbtenjača, so (delno) namenjene za podporo človeškim možganom, za katere pa so prikrajšani. Z možgani jim manjkajo nujni strukturni pogoji za razvoj razumne misli – z drugimi besedami, manjka jim človeški razumni potencial *v normalni, neblokirani obliki*« (Watt, 2007, *moj poudarek*). In čemu naj bi verjeli, da ta našteta bitja potencial za razumnost kljub vsemu imajo, le da se ta izjemoma nahaja v nenormalni, blokirani obliki? Zato ker bi bil, pravi, če bilo mogoče z ustreznim genetskim ali kemičnim posegom spodbuditi rast njihove glave, tak poseg v njihovem interesu, tega pa ni mogoče razumeti drugače kot dokaz, da je razvoj njihovega značilno človeškega potenciala še naprej v njihovem objektivnem interesu.

Tako sklepanje pa ni veljavno, kot pokaže preprost protiprimer. Tudi za bionske okončine, supersluh, izostren voh, zmožnost letenja, sposobnost, da postanemo nevidni, ali katero koli drugo koristno izboljšavo organizma namreč velja, da so te spremembe v našem objektivnem interesu (bilo bi dobro za nas, če bi se naš sluh ali voh izostrila ali pa če bi lahko v primeru nevarnosti preprosto izginili), pa iz tega še ne sledi, da je edina možna razlaga ta, da imamo pač potencial zanje in da je v našem interesu, da se ta potencial uresniči. Še več, v navedenem odlomku Wattova opazno niha med dvema interpretacijama – da brezglavi ljudje potenciala za razumnost sploh nimajo in pa da tak potencial imajo, le da je ta začasno ali trajno blokiran.[25] Oboje, verjame, je dovolj trdna podlaga za moralno obsodbo premišljenega ustvarjanja takih bitij – v prvem primeru, ker ta bitja zavestno prikrajšamo za dragocen potencial, v drugem pa zato, ker njegovo uresničitev zavestno onemogočimo.

Ali ima Wattova prav in je namerno prikrajšanje bitja za njegov značilno človeški potencial enako nedopustno kot premišljeno onemogočanje, da bi le-to svoj potencial za razumnost uresničilo? Strinjamo se lahko, da je eno in drugo moralno enakovredno, nekoliko manj pa z negativnim predznakom, ki ga pritakne obema. A bolj kot to me skrbi, da se tovrstna bitja niti po svojem moralnem statusu (odgovoru na vprašanje, kakšno ravnanje jim dolgujemo, ko enkrat obstajajo) ne bodo razlikovala med seboj. Oboje je namreč voda na mlin mojemu laičnemu vtisu, da ni med prikrajšanjem za potencial oz. njegovo odsotnos-

[25] McMahan predlaga naslednji pogoj za pripis potenciala za osebstvo: embrij ima potencial za osebstvo, če je fizično mogoče, da razvije kognitivne in druge psihološke zmožnosti [*capacities*], ki so konstitutivne za osebstvo, ne da bi pri tem izgubil svojo identiteto (individualnega človeškega organizma).

tjo in trajnim onemogočenjem njegove uresničitve nobene empirične ali dejstvene razlike. Da gre, kot se popularno glasi tovrsten očitek, za razlikovanje brez razlike in da je zato pojem potenciala, ki se ne more uresničiti, v sebi protisloven.[**]

Tak pojem neuresničljivega potenciala pa po vsem sodeč prav nič ne moti drugega zagovornika embrijevih pravic, Davida Oderberga. Sicer ne bi meni nič tebi nič pripisal potenciala za osebstvo prav vsem človeškim embrijem, vključno s tistimi, ki so se prenehali deliti, ki se jim ni uspelo namestiti v maternici ali pa so kmalu po namestitvi odmrli. Pojmovanje potenciala, po katerem ima potencial za osebstvo v enaki meri vsak zgodnji embrij – preprosto kot pripadnik človeškega rodu – vključno s tistimi, ki so zaradi hude deformacije obsojeni na predčasno smrt, ima, milo rečeno, nekaj čudnih implikacij. Oglejmo si to na Oderbergovem primeru človeka, ki je obsojen na dosmrtno ždenje v sobi, ki jo je fizično nemogoče odkleniti. Oderberg meni, da je tak človek kljub dosmrtni uklenjenosti po svoje vendarle svoboden, saj je ohranil moč ali zmožnost (potencial), da se sprehaja naokrog. Toda če je res, da v dejanskem svetu tega svojega potenciala ne bo mogel uresničiti, ker se pač ne bo mogel sprehajati, potem ostaja »potencialen sprehajalec« kvečjemu v povsem razvodenelem pomenu te besede. Da bi bil pripis neuresničljivega potenciala sploh smiseln (pustimo resničnost zaenkrat ob strani), bi morali poprej radikalno revidirati naš običajen pojem potenciala – v skladu s slednjim je namreč protislovno vztrajati, da *A* ima potencial za *B*, kljub temu da v svetu, kakršen je, ne more ne postati *B* in ne ustvariti/proizvesti *B*-ja.[26]

To pa še ni vse. V skladu z Oderbergovo aristotelsko metafiziko potenciala ima vsak pripadnik človeškega rodu potencial za vse, česar je dokazano sposoben oz. kar je dosegel vsaj en človek. Vsak od nas, preprosto kot človek, ima tako v sebi potencial, da preteče 100 metrov v času 9,69 sekunde – ker pač to zmore Usain Bolt, ki je tudi samo človek! To naj bi držalo, tudi če ni nobenega načina, da bi znotraj fizičnih omejitev obstoječega sveta omenjeno razdaljo pretekli v tako kratkem času – tudi če nam nobena količina telesne vadbe, kemijskih preparatov in psihične priprave, niti še tako idealna kombinacija omenjenih dejavnikov ne bo mogla pomagati k takemu dosežku. Vsak od nas ima torej potencial za dosežek, ki je za vse nas, torej bitja zelo različne telesne zgradbe, starosti, psihološkega profila, itd. – z izjemo dveh ali treh – nedosegljiv. Tak

[**] V prid takemu sklepu govorijo tudi ugibanja strokovnjakov o vzrokih za nizko stopnjo uspešnosti pri prenosu svežih in odmrznjenih embrijev. Ti so namreč soglasni v oceni, da igra pri tem defektnost embrijev precej bolj odločilno vlogo kot pa pomanjkljivost okolja, v katerega smo jih prenesli (in ki bi ga lahko v načelu krivili za onemogočanje potenciala). Da je tako, kažejo tudi ocene, da bi se dalo stopnjo uspešnosti prenosa bistveno popraviti z izboljšanimi diagnostičnimi in prognostičnimi tehnikami, ki bi nam pomagale jasneje in bolj zanesljivo odbrati zrno od plevela.

[26] Tu malce poenostavljam. Problem je seveda bolj zapleten, ker potencial za *B* v obstoječem svetu po definiciji ni uresničen. Če je nekaj v dejanskem svetu potencialno *B*, potem v tem svetu ni *B* oz. ni dejanski *B* – da je *A* potencialno *B* v dejanskem svetu, pomeni, da obstaja (vsaj en) možen svet, v katerem *A* dejansko je *B*. Seveda pa to ne more biti kar kateri koli logično možen svet. Potencial bomo morali, če nočemo pojma potenciala povsem izprazniti, zamejiti na določeno podmnožico logično možnih svetov. McMahanov predlog, da bi potencial določene stvari ali bitja navezali na tiste spremembe, ki so fizično izvedljive, oz. na fizično izvedljive spremembe, ki so posledice delovanja oz. uporabe njej oz. njemu inherentnih vzročnih moči, je po moji oceni korak v pravo smer. Seveda pa bolj temeljita razprava o ontološki podstati potenciala presega skromne ambicije pričujočega članka.

sklep je preprosto preveč protiintuitiven in teoretsko nemotiviran, da bi ga vzeli resno. Iz omenjene zagate bi Oderberga lahko izvleklo razlikovanje med dvema pomenoma besede »človeški potencial« – ta izraz včasih označuje potencial človeškega rodu (t.i. rodovni potencial), spet drugič (pogosteje in/ali bolj tipično) pa potencial posameznika (t.i. individualni potencial). Toda tudi taka rešitev bo zgolj začasna. Zagovornik raziskav na embrijih bo namreč v takem primeru upravičeno zavrnil predlog, da bi moralni status odmerjali po individualnem in ne po rodovnem potencialu, rekoč da samo prvi označuje nekaj ontološko realnega – zmožnost, da preteče 100 metrov v 9,69 sekundah, ima edino Usain Bolt (in morda še en ali dva njegova najhujša tekmeca) in nihče drug.[27]

Morda pa se je Oderberg zaletel in v svoji ihtavosti dokazoval preveč? Za potrebe sklepa o moralnem statusu zgodnjih embrijev premise, ki pripisuje *enak* potencial za osebstvo *vsem* embrijem, tako ali tako ne potrebujemo. Enako delo bo namesto njega opravila na prvi pogled neproblematična domneva, da tovrsten potencial v enaki meri premorejo vsi *zdravi* embriji. A potencialistu tudi predlagana oslabitev premise ne bo prinesla rešitve. Prvič, tudi oslabljena propozicija je resnična le, če je vsebinsko prazna – torej če definiramo zdrave embrije kot tiste, ki bodo v normalnih okoliščinah razvoja uspeli uresničiti svoj potencial. Drugič, statistični podatki kažejo, da je le majhen delež embrijev zdravih v tem pomenu besede. Če pa je z rodovnim potencialom opremljena le peščica embrijev, ga bomo težko uporabili kot adut proti tistim kritikom potencializma, ki jih pušča ravnodušne že embrijev *individualni* potencial. In končno, čeprav ne najmanj pomembno, taka rešitev bo razočarala večino zagovornikov embrijevih pravic, saj bo spodmaknila podlago za pripis moralnega statusa celim kategorijam »nezdravih«, »okrnjenih«, »defektnih« embrijev, ki jih ti niso pripravljeni kar tako brez boja prepustiti nemili usodi.

(iii) Določen potencial za osebstvo je v zgodnjih embrijih sicer navzoč, ni pa čisto pravšnji.

Če sprejmemo potencialistovo premiso in zgodnjemu embriju priznamo določen potencial za človeško osebo, nam, če se bomo želeli izogniti podelitvi polnega ali delnega moralnega statusa zgodnjim embrijem, preostane le dokazovanje, da tovrsten potencial zgodnjim embrijem sam po sebi ne more zagotoviti niti delnega, kaj šele polnovreden moralni status. Privrženci omenjene strategije bodo tipično dokazovali, kako da potencial zgodnjih embrijev ni bistveno/pomembno drugačen od potenciala gamet ali jeder odraslih celic; da zato nasprotnikom poskusov na zgodnjih embrijih ne omogoča, da bi zigotam in zgodnjim embrijem pripisali bistveno drugačen, se pravi neprimerno višji moralni status od tega, ki s(m)o ga pripravljeni priznati neoplojenim jajčecem in spermijem; ter da se bo treba zaradi tega po moralno pomembnem potencialu, z

[27] V prid takemu sklepu govori tudi ugotovitev, da bi morali tovrsten potencial v vsakem primeru relativizirati glede na spol in vrsto drugih dejavnikov – ženske pripadnice človeškega rodu imajo namreč v najboljšem primeru potencial za to, da enako razdaljo pretečejo v 10,49 sekunde. Za pomoč pri mukotrpnem razpletanju pojmov in vrst potenciala dolgujem zahvalo Danilu Šusterju.

njim pa po točki, ko novo nastalemu bitju pripade osnovni moralni status in varstvo, ozreti na kasnejše faze razvoja novo nastalega človeškega bitja, na prehod iz zgodnjega embrija v tako imenovani pravi embrij, denimo, ali na oblikovanje prvih živčnih celic (okrog petnajsetga dne po oploditvi), ki bodo sčasoma prevzele telesne funkcije in sprožile prvo iskrico zavesti. S sklicevanjem na embrijev potencial bomo, skratka, le težko utemeljili ločnico med domnevno moralno relevantnim, dragocenim potencialom zgodnjega embrija in menda moralno brezvrednim potencialom neoplojenega jajčeca, spermijev in jeder odraslih celic.

Takega dokazovanja se lahko lotimo na dva načina. Dokazujemo lahko, (a) da se omenjena potenciala sploh ne razlikujeta, ali pa (b) da se ne razlikujeta dovolj. Začnimo s prvim.

(a) bi lahko podprli z ugotovitvijo, da potencial ne more kar tako nastati iz nič. Neoplojeno jajčece, spermij in jedra odraslih celic imajo potencial, da proizvedejo zigoto, torej morajo po načelu prenosljivosti potenciala[28] vsebovati tudi ves potencial, ki ga premore zigota, nastala z njihovo združitvijo ali pa s prenosom jedra v ovoj jajčne celice. Če je tako, pa se potencial zigot kvalitativno prav nič ne razlikuje od potenciala gamet ali jeder odraslih celic in kot tak ne more utemeljiti njihovega bistveno drugačnega statusa in obravnave.[29]

Toda ali naj načelo prenosljivosti potenciala sprejmemo? Proti temu govori resen pomislek. Prvič, če potencial ne more kar tako nastati, če se lahko samo prenaša, potem je morala nekoč, ob prapoku prasnov vsebovati potencial za vse, kar dejansko in potencialno je in šele bo obstajalo. Iz načela prenosljivosti torej vsaj na prvi pogled izhaja, da je obstajal trenutek v zgodovini sveta, ko je bilo vse potencialno (oz. da je v določenem trenutku nekaj bilo potencialno vse drugo). Za neusmiljene kritike bo to nedvomno *reductio ad absurdum* omenjenega načela. Toda tudi bolj naklonjeni skeptiki bodo prisiljeni priznati, da je tak pojem potenciala do skrajnosti izpraznjen in zato teoretsko neuporaben. Na potencial za osebstvo bi bilo zato morda bolje gledati kot na emergentno lastnost, lastnost torej, ki se v bitju lahko pojavi, pa čeprav je le-to ni podedovalo od nobene od prvin, z združitvijo katerih je nastalo.

Veliko bolj priljubljena je strategija (b). Njeni zagovorniki tipično dokazujejo, kako da potencial, ki ga najdemo v zgodnjem embriju, ni edinstven, značilen samo zanj [*different in degree, not in kind*], temveč da sta mu potenciala gamet in jedra odrasle celice vse preveč podobna, da bi se ju dalo, prvič, jasno razmejiti med seboj in drugič, različno moralno ovrednotiti.

[28] V skladu s tem zdravorazumskim načelom se, če malce poenostavim, potencial deduje – potencial, ki ga premore oplojeno jajčece, ni mogel nastati iz nič, torej sta ga morala v nekem smislu že pred združitvijo vsebovati neoplojeno jajčece in seme. Enako velja za neomejen potencial (totipotentnost) jeder odraslih celic pred njihovim transferjem v jajčno celico, ki smo ji pred tem odstranili celično jedro.

[29] Za omenjen argument glej Harris (Harris, 2002: 26). Z idejo, da je šele z oploditvijo jajčeca nastala nova edinstvena bitnost z vsem potencialom, ki je potreben za nastanek novega človeškega bitja, pravi, ni nič narobe, »dokler se ne zavemo, da je nekaj premoglo potencial za to, da postane to oplojeno jajčece; in karkoli že je imelo tak potencial, je moralo imeti hkrati potencial za to, da postane vse to, kar zmore postati samo oplojeno jajčece«.

V literaturi kar mrgoli poskusov, da bi v zgodnjem embriju odkrili po kakovosti ali bistvu svojevrsten, enkraten potencial. Spodaj je bolj ali manj reprezentativen, čeprav ne izčrpen seznam tovrstnih poskusov:

- individualni, celoviti potencial vs. skupni, porazdeljeni potencial (Oderberg, 2000a in 2000b)
- aktivni potencial embrija vs. pasivni potencial gamet in jedra odrasle celice (Eberl, 2000; Deckers, 2007)
- razvojni potencial embrija vs. produktivni potencial gamet (Buckle, 1990)
- totipotentnost embrija (FitzPatrick, 2004)
- naravno dejanski in bližnji potencial embrija (Ford, 2002)
- naravno verjetni potencial embrija vs. zgolj logično možni potencial ločenih gamet (Jacquette 2001)
- realistični (empirično verjeten) potencial embrija vs. nerealistični (empirično malo verjeten) potencial gamet (Lizza, 2007)
- potencial, katerega uresničitev ohranja identiteto svojega nosilca, vs. potencial, katerega uresničitev pomeni konec obstoja njegovega nosilca (McMahan, 2002 in 2007)

Vsak od naštetih poskusov opredelitve, v čem je potencial embrija edinstven, neposnemljiv in nezamenljiv, pa iz takega ali drugačnega razloga spodleti. Poglavitna težava[30] s predlaganim zagovorom posebnega statusa embrija v primerjavi z drugim za reproduktivne namene uporabnim biološkim »materialom« je, da mora naša karakterizacija embrijevega potenciala zadostiti kar štirim razmeroma zahtevnim merilom: (a) potencial mora biti edinstven, tak torej, da ga ne najdemo nikjer drugje; (b) potencial mora biti tak, da ga je embriju smiselno pripisati glede na to, kakšne vrste bitnost le-ta je; (c) potencial mora biti tak, da ga najdemo v vseh (in samo) embrijih; in končno (4) potencial mora biti moralno pomemben, tak torej, da nam morala njegovo uresničenje zapoveduje. Za ene od kandidatov z zgornjega seznama (denimo embrijevo totipotentnost) se po premisleku izkaže, da niso edinstveni, za druge (denimo Bucklov razvojni potencial ali McMahanov istovetnost-ohranjajoči potencial), da zahtevajo kot nosilca drugačno vrsto bitnosti, za tretje (na primer aktivni in naravno verjetni potencial), da tovrstnega potenciala nimajo vsi embriji, ki bi jim želeli zagotoviti moralno varstvo, in za četrte (denimo realistični potencial), da razlika med njimi in potencialom drugih bitnosti preprosto ni dovolj občutna, da bi utemeljila radikalno različen odnos do enih in drugih.

(iv) določen potencial za osebstvo je sicer značilen samo za zigote in zgodnje embrije in nič oz. nikogar drugega, jim pa sam po sebi ne more zagotoviti polnega moralnega statusa, to je moralnega varstva pred uničenjem in instrumentalizacijo.

A-jev potencial za *B* bi bil lahko (dovolj) moralno pomemben (da utemelji vrsto absolutnih ali vsaj prioritetnih moralnih dolžnosti do *A*-ja ali v zvezi z njim) iz treh razlogov:[31]

[30] O različicah argumenta iz potencialnosti, vrstah potenciala, njegovi ontološki podstati in moralni teži podrobneje razpravljam v nastajajočem rokopisu z delovnim naslovom »Argument iz potencialnosti: od potenciala do moralnega statusa?«.

(a) Ker bi bilo dobro za *A*, da je *B* (ker bi bilo to v njegovem ali vsesplošnem ali pa časovno-pogojenem interesu);

(b) Ker bi bilo dobro ali dragoceno, bodisi za druge ali z brezosebnega gledišča, da *B* obstaja ali da je na svetu več *B*-jev, kot jih trenutno je (ker bi bil tak svet moralno gledano boljši);

(c) Ker bi *B A*-ju izboljšal moralni status.[32]

Toda prvi in tretji razlog prideta v poštev samo za potencial, ki pri svojem uresničenju ohrani identiteto nosilca. V najboljšem primeru bi lahko torej zagotovila določen (najverjetneje ne poln) moralni status samo razvitim, ne pa tudi zgodnjim embrijem. Če namreč embrij z uresničitvijo svojega potenciala za osebstvo preneha obstajati (to je, če ne obstaja naprej *kot oseba*), mu le-ta ne bo mogla izboljšati moralnega statusa (boljši moralni status bi lahko imel le, če bi še naprej obstajal *kot B*), pa tudi nobene koristi od take spremembe ne bo imel, ko pa je vendar z njo prenehal obstajati.

Omenjeni strategiji pa stoji na poti še ena ovira. Vse prej ko jasno je, kako bi lahko interes embrija ali (kogar koli drugega) za uresničenje njegovega potenciala za osebstvo sam po sebi utemeljil moralne dolžnosti. Na splošno namreč nikakor ne velja, da če je v mojem interesu, da nekaj dobim ali počnem, potem mi je to nekdo drug dolžan nabaviti ali omogočiti. Nič bolj obetavno ni sklicevanje na dejstvo, da bi z uresničenjem embrijevega potenciala izboljšali svet ali vsaj embrijev moralni status. Če embrijev potencial onemogočimo, bomo namreč v najslabšem primeru zapravili eno od številnih priložnosti za izboljšanje sveta – ker pa bo teh še veliko in z njimi tudi priložnosti za druga dobra dela, si bomo za svoje ravnanje zaslužili kvečjemu blag opomin. Potencialist bi lahko na tem mestu ugovarjal, da ni moralno pomemben embrijev interes kot tak, temveč bolj pravica, ki ta interes varuje. Toda če je embrijev interes za uresničenje potenciala za osebstvo (za življenje osebe) razmeroma nepomemben,[33] bo avtomatično taka tudi pravica, ki ga varuje.

[31] Te sugestije si sposojam pri McMahanu (2002).

[32] Helen Watt (2007), naj spomnim, dodaja še četrtega, namreč »objektivni interes vsakega človeškega organizma/bitja, da izpolni svoji naravi inherenten smoter, to pa je uresničenje značilno človeškega potenciala za osebstvo oz. razumnost«. Ideja o izpolnitvi lastni naravi inherentnega smotra in enačenje le-te s specifičnim dobrim posameznega bitja je seveda starogrškega izvora in ima dolgo in častitljivo zgodovino. Sam sem do nje zadržan iz več razlogov: manj zato, ker sloni na znanstveno diskreditirani predpostavki o posebni, človeški naravi in njej inherentnem smotru, bolj pa zato, ker ne vidim, v kakšnem smislu bi bila lahko izpolnitev domnevnega notranjega smotra v embrijevem interesu, če ta od nje v končni fazi ne bo imel nobene koristi (pojmovna resnica je, da interesa ni brez koristi). Zagovornik zgornje strategije stoji potemtakem pred dilemo – ali ima embrij od preobrazbe v osebo kakšno korist ali pa je nima; če jo ima, se predlog Wattove skrči na predlog (a) z zgornjega seznama; če je nima ali pa celo ne more imeti (ker, kot smo ugotovili, po preobrazbi pač ne obstaja naprej kot oseba), pa taka preobrazba sploh ne more biti v njegovem interesu.

[33] Elizabeth Harman se, kot smo videli zgoraj, s trivializacijo embrijevega interesa za življenje osebe ne strinja. Ta interes, vztraja, sodi med njegove najbolj temeljne in primarne interese, njegovo neuresničenje pa upravičeno velja za eno najhujših katastrof, ki ga lahko sploh doletijo. Seveda pa se moralni obsodbi raziskav sama nazadnje elegantno izogne tako, da embrijev izjemno pomemben interes razvrednoti z njegovim skrajno nizkim moralnim statusom.

Omenjene očitke bi lahko dodatno podkrepili še z vrsto dvomov, ki zadevajo ta ali oni (skupen) vidik argumentov iz potencialnosti:

(a) Njihova težko prikrita paradoksnost – vsi potencialisti se trudijo dokazati, da nekaj, za kar so v izhodišču sami priznali, da samo po sebi ni moralno pomembno, kljub vsemu je takšno.

(b) Njihova neveljavnost – nobeno veljavno sklepanje nas ne pripelje od »*A* je potencialno *B*« do »*A* je enako dragocen kot *B*«, »*A*-jevi interesi imajo enako moralno težo kot *B*-jevi«, »*A* ima enake moralne pravice ali status kot *B*« oz. »Z *A*-jem bi morali vseskozi ravnati, kakor da je (že) *B*«[34] Še več, kup dobro znanih protiprimerov daje slutiti, da je res ravno obratno:

»Princ Charles je legitimni britanski prestolonaslednik, se pravi potencialni britanski kralj, pa ga zato (še) ne obravnavamo enako kot dejanskega kralja. Čemu neki bi potem priznali pravice polnokrvne osebe zgodnjemu embriju zgolj na podlagi njegovega potenciala, da postane ali proizvede polnokrvno osebo?« (Singer 1993). »*Vsi smo potencialna trupla, pa iz tega še ne izhaja, da bi morali drug z drugim ravnati kot s trupli*« (Harris, 2002).

»Vsi smo potencialno predsedniki/-ce Slovenije (Hrvaške itd.), toda to nam še ne daje pravice do imenovanja veleposlanikov, podpisovanja mednarodnih sporazumov in poveljevanja slovenski vojski« (Feinberg, 1992).

Očaranost nad domiselnostjo omenjenih protiprimerov[35] pa nas lahko hitro zanese predaleč, v popolno razvrednotenje potenciala. Zgornji primeri morda kažejo, da nam potencial za *B* še zdaleč ne zagotavlja celotne palete pravic, ki smo jih sicer brez pomislekov pripravljeni priznati dejanskemu *B*-ju. Toda obenem se zdi potencial za *B* pogosto edini vir in temelj določenih posebnih pravic in dolžnosti, katerih obstoj bi bil brez domneve o vrednosti ali pomembnosti potenciala karseda skrivnosten – pravice, da, denimo, simbolno zastopamo britansko kraljestvo na obiskih v tujini, da kandidiramo na slovenskih predsedniških volitvah, ali pa dolžnosti nosečnice, da se, če ima namen plod donositi in roditi, med nosečnostjo vzdrži škodljivih razvad, kot sta, denimo, kajenje in uživanje alkohola.[36]

[34] Feinberg (Feiberg, 1992: 48) imenuje tovrsten očitek »logični poduk o potencialnosti«: »logično zmoto zagreši, kdor izpeljuje dejanske pravice iz zgolj potencialne (še ne dejanske) usposobljenosti zanje…«.

[35] Za pregled in zavrnitev očitkov, da so navedene primerjave med potencialnimi predsedniki, trupli, zmagovalci Wimbledona itd. na eni ter potencialnimi osebami na drugi strani zgrešene ter da zato iz odsotnosti ustreznih pravic pri njih ni mogoče zanesljivo sklepati, da potencial za osebstvo tudi človeškim zigotam in zgodnjim embrijem ne zagotavlja pravic dejanskih oseb, glej Boonin (2003: 46-47).

[36] To samo po sebi seveda ne pove veliko. Enako verjetno je, da naštete pravice pripadajo (po vrsti) britanskemu prestolonasledniku, slovenskim državljanom in nosečnicam, ne pa, kot trdi potencialist, potencialnemu britanskemu monarhu, potencialnim slovenskim predsednikom in potencialnim materam oz. omenjenim bitjem na podlagi njihovega domnevno dragocenega potenciala.

Potencialisti lahko razen tega v določeni meri razorožijo vsaj nekatere od navedenih protiprimerov. Vzemimo za zgled Feinbergov primer – Jimmyja Carterja v starosti šestih let. Šestletni Jimmy je v letu 1930 nedvomno imel potencial za predsednika ZDA (konec koncev je to nazadnje čez dolgih 47 let tudi postal), toda to mu samo po sebi še ni zagotovilo nobene od pravic, ki jih z uradno izvolitvijo in imenovanjem pridobi dejanski predsednik ZDA. Ta primer pa, v tem ima potencialist prav, sam po sebi ne dokazuje veliko. Potencial embrija za osebo se namreč razlikuje od potenciala malega Jimmyja za predsednika ZDA v dveh pomembnih značilnostih: embrij se razvija v vrsto bitja, ki ima pravico do življenja, medtem ko se šestletni Jimmy Carter ne razvija v predsednika ZDA; in pa pravica do poveljevanja vojski (ena od pomembnih pravic, povezanih s položajem predsednika ZDA) je ekskluzivna/izključujoča pravica konvencionalnega značaja (volilci ti jo morajo podeliti in v poljubnem trenutku jo ima lahko samo ena oseba – ker jo je v letu 1930 imel takrat aktualni ameriški predsednik, je šestletni Jimmy Carter ni mogel imeti), medtem ko gre pri pravici do življenja za naravno neizključujočo pravico, ki nam je nihče ne more ne dati in ne vzeti, ki nam pripada kot človeškim bitjem in ki jo ima lahko istočasno veliko ljudi).

Potencialist bi torej lahko poiskal izhod v ideji, da morata biti, če naj bo potencial zadosten temelj za pravico, potencial in pravica čisto specifična: *A*-jev potencial za *B* bo, denimo, zadostna podlaga za to, da tudi *A*-ju priznamo *B*-jeve pravice, če se *A* samodejno, programirano, po notranji nujnosti oz. z lastnimi močmi razvija v *B*,[37] če je *B* take vrste bitje, ki mu te pravice pripadajo po naravi, in če so te pravice neekskluzivne, take torej, da jih lahko istočasno ima in/ali uveljavlja veliko bitij.

Ali je mogoče najti kak primer, ko ljudem priznavamo določene pravice izključno na podlagi njihovega naravnega razvojnega potenciala, potenciala, da postanejo take vrste bitje, ki mu te pravice bolj ali manj samoumevno pripadajo? Vzemimo študenta medicine tik pred zaključkom študija. Zanj nedvomno velja, da še ni (postal) zdravnik, da pa je v procesu preobrazbe vanj; hkrati pa smo mu pripravljeni že v tej fazi priznati resda omejeno, a še zdaleč ne šibko in tudi ne zgolj kvazi pravico[38] do postavljanja diagnoz in odločanja o načinu zdravljenja. Če je torej embrijev potencial za osebstvo bližje potencialu študenta medicine za zdravnika kot pa Carterjevemu potencialu za predsednika ZDA, bo potencialist, se zdi, slavil zmago.

Občutek zmagoslavja pa je v tem primeru preuranjen. Analogija med potencialom študenta medicine za zdravnika in potencialom embrija za osebo namreč hudo šepa. Prvič je pravica do postavljanja diagnoz in predpisovanja načina zdravljenja konvencionalna in ne naravna pravica (med katere sodi pravica do življenja). Poleg tega študentom medicine omenjene pravice ne priznavamo čisto zares – to, do česar naj bi imeli ti pravico, smejo namreč početi le pod nad-

[37] Oz. če si še enkrat izposodimo aristotelski žargon: če si *A* po svoji naravi prizadeva postati *B*.

[38] Feinberg (1992) tako imenuje zahtevo, ki ji do pravice v polnem pomenu besede manjka določena legitimnost.

zorom učiteljev. Tudi če ti pravico do postavljanja diagnoz in predpisovanja terapije v resnici imajo, ni razlaga, da jim ta pravica pripada kot potencialnim ali prihodnjim zdravnikom in ne kot dejanskim študentom medicine, nič manj verjetna od nasprotne razlage, tj. da jim ta pravica pripada kot dejanskim študentom medicine in ne kot potencialnim zdravnikom. In končno, tudi če bi nas omenjeni primer uspel prepričati, bi kljub vsemu ostal zgolj to, en osamljen primer namreč. Nasprotnik bo zlahka naštel desetine primerov, ko pravic, ki jih imamo kot odrasli, kot otroci nismo imeli, pa čeprav je po stopnji uresničenja svojega potenciala otrok odraslemu veliko bližje kakor pa embrij (Boonin, 2003).

Na zagovornikih embrijevega dostojanstva in pravice do življenja je torej, da nas s kopico primerov prepričajo, da je pripisovanje pravic na podlagi zgolj potenciala za bitje, ki mu take pravice samoumevno pripadajo, nekaj običajnega in da se mu zato tudi tedaj ne bi smeli upirati, ko gre za potencial in/ali vitalne interese človeškega embrija. Dokler jim to ne uspe, bo moralna izenačitev embrija in odrasle osebe visela v zraku.

(c) tudi če potencialu za osebstvo priznamo njegovo nesporno moralno vrednost, bomo uspeli s sklicevanjem nanj v najboljšem primeru utemeljiti k večjemu *prima facie* upravičeno zahtevo [*claim*] zgodnjih embrijev po življenju, nekaj skratka, kar je razmeroma daleč od polnokrvne pravice do življenja, ki jo sicer brez zadržkov priznavamo dejanskim osebam. Da bo potencial za osebstvo zgodnjim embrijem le težko zagotovil močan/visok moralni status, postane jasno, brž ko se spomnimo, da je uresničevanje takega potenciala postopno in razmeroma dolgotrajno. Razumno je zato domnevati, da se bo tudi moralno varstvo, ki so ga deležne potencialne osebe, krepilo postopno, pač v odvisnosti od tega, kolikšen del potenciala je embriju že uspelo uresničiti, vse dokler ne bo ta dosegel točke v razvoju, ko se bo njegov potencial v celoti uresničil v podobi polnokrvne osebe s pripadajočo prtljago moralnih pravic. S stopnjo razvoja se, skratka, v skladu s tem pojmovanjem krepi upravičenost embrijevih zahtev po različnih dobrinah (*prima facie* zahteve počasi preraščajo v utemeljene zahteve oz. pravice), hkrati pa narašča obseg njegovih pravic. Ker pa so zgodnji embriji v nekem smislu »ves potencial in nič realizacije«, bo, če je seveda omenjena analogija med postopno pridobitvijo moralnega statusa (»moralnim razvojem«) in zarodkovim postopnim telesnim in duševnim razvojem vodotesna, njihov moralni status ustrezno nizek, njihova zahteva po življenju pa razmeroma šibka – vsekakor prešibka, da bi odtehtala pravice do življenja na smrt bolnih, ki bi jim lahko rešili življenje s presaditvijo kompatibilnih tkiv in organov, vzgojenih iz embrionalnih ali somatskih matičnih celic.

(d) Tudi če je potencial za osebstvo sam po sebi moralno pomemben, to še ne bo samodejno priskrbelo dovolj imenitnega statusa prav vsem zgodnjim embrijem. Vsi embriji namreč takega potenciala ne premorejo. Še več, če imata »potencial« in »oseba« kako empirično vsebino in ne gre le za pomensko izmuzljiva metafizična pojma, bo tak potencial, kot sem dokazoval v empiričnem argumentu, prisoten le v redkih embrijih.

Kritik potencializma pa lahko izpeljavo zgornjega sklepa blokira še na drug način. Če sprejmemo nekonvencionalno, a za potencialiste privlačno tezo, da je moralni status posameznega bitja v enaki meri funkcija njegovih preteklih, sedanjih in prihodnjih intrinzičnih lastnosti, nam ne bi smelo biti tuje naslednje načelo dejanske prihodnosti, ki ga predlaga in zagovarja Elisabeth Harman (1999):

»Zgodnji embriji, ki bodo postali osebe, imajo vsaj delen moralni status. Zgodnji embriji, ki bodo v tej najzgodnejši fazi umrli, pa takega statusa nimajo.«

Omenjeno načelo nam dovoljuje v raziskovalne namene uporabiti vse tiste zgodnje embrije, ki ne bodo nikoli postali prihodnje osebe.

Ali ni načelo dejanske prihodnosti morda arbitrarno? Harmanova sama ga podpre z neodvisnim stališčem o določilih moralnega statusa. V skladu s tem, kot ga imenuje, stališčem trenutka zavedanja [*the ever conscious view*] »ima bitje v danem trenutku moralni status, če je v tem trenutku živo in obstaja trenutek v njegovem življenju, v katerem se zaveda«. Omenjeno stališče se lepo ujema če že ne z vsemi, pa vsaj z večino naših intuicij o tem, katera bitja narekujejo spoštovanje in kdaj naše dolžnosti do njih ugasnejo. Veljavnost načela dejanske prihodnosti tudi ni usodno odvisna od prepričljivosti stališča trenutka zavedanja. Podpremo ga lahko še kako drugače. Na primer z opažanjem, da odvečni embriji in embriji, ustvarjeni za raziskave, nikoli ne bodo postali dejanske osebe (ljudje). Če verjamemo, da smo dolžni v moralni presoji upoštevati (oz. pri svoji odločitvi tehtati) zgolj interese dejanskih oseb, se nam na interese zgodnjih embrijev ne bo treba ozirati (ali si očitati, da smo jih onemogočili), tudi če bi jih le-ti imeli – kar je po nekaterih pojmovanjih interesa tako ali tako nemogoče. Interesi embrijev, skratka, nimajo kake posebne moralne teže, ker so to interesi zgolj potencialnih oseb, ki nikoli ne bodo postale dejanske, morala pa od nas zahteva, da v moralno enačbo vstavimo interese vseh vpletenih *dejanskih* oseb.[39]

To pa še ni vse. Pri zagovoru načela dejanske prihodnosti nam lahko pomaga še en argument. Večina razpravljalcev na obeh straneh fronte se strinja, da je vrednost potenciala za osebstvo izpeljana in instrumentalna, toda le redki se živo zavedajo implikacij te ugotovitve. Potencial za osebstvo, denimo, črpa vso svojo vrednost iz uresničenega osebstva, to je iz svojega inherentnega cilja ali smotra. Če se ta zaradi spleta naključij ne bo uresničil, bo to (za nazaj?) v celoti razvrednotilo tudi sam potencial. Vsaj za tiste zgodnje embrije, ki so obsojeni na predčasno smrt, prav gotovo velja, da bo šel njihov potencial za osebstvo neizogibno po zlu. V nekem smislu (to je samo približek, idejo bi bilo treba še premleti) je zato potencial, ki ga (po predpostavki) imajo, brez vrednosti in zato jalov. To pa ne velja tudi za tiste zgodnje embrije, ki se bodo po prenosu v maternico razvili najprej v pravi embrij, nato v plod, novorojenca, otroka, najstnika in končno v odraslo, polnokrvno osebo. Njihov potencial se bo uresničil in

[39] To stališče, znano kot moralni aktualizem, seveda ni brez težav. Za izčrpen pregled razprave in poskus kritik glej Hare (Hare, 2007).

ker ga ne bo razvrednotila nobena grožnja s trajnim onemogočenjem, bo ohranjena vrednost dovolj trdna podlaga za pripis posebnega moralnega statusa. Tudi omenjeno sklepanje torej vsaj po površni oceni podpira zamisel Harmanove, da bodo tisti zgodnji embriji, ki jim bo v prihodnosti dano uresničiti svoj potencial za osebstvo, po svojem moralnem statusu prekašali one, ki take priložnosti ne bodo dobili.

(e) Mnogi od moralnih razlogov, zaradi katerih smemo določenemu bitju določene stvari storiti, drugih pa ne, slonijo na intrinzični naravi tega bitja. Tudi če sem nekoč bil zgodnji embrij, je morala biti moja intrinzična narava takrat bistveno drugačna od sedanje. Zato ni povsem nesmiselna domneva, da je bil po vsej verjetnosti tudi moj takratni moralni status precej drugačen od tega, ki mi gre zdaj, morda celo tako drugačen, da je bilo takrat dopustno z menoj početi reči, ki bi bile v tej fazi mojega življenja nezaslišane. Konec koncev, čemu neki bi verjeli, da radikalne spremembe v intrinzični naravi posameznega bitja v ničemer ne vplivajo na njegov intrinzični moralni status?[40]

(f) Naše bolj ali manj samoumevno ravnanje in odnos do zgodnjih embrijev je lep dokaz, da jim, kljub temu da njihov potencial za osebstvo deklarativno cenimo, zaradi tega še nismo pripravljeni priznati polnovrednega moralnega statusa.[41]

- Nihče (razen morda katoliške cerkve) se ne razburja pretirano zaradi ustvarjanja odvečnih zarodkov v postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo, čeravno jih bodo večino uničili ali zamrznili brez ali z malo obeti, da jih kdaj ponovno oživijo;
- skromni vložki v raziskave o vzrokih za visoko stopnjo spontanih splavov (približno dva od treh po naravni poti spočetih embrijev umreta naravne smrti v času nosečnosti, in velika večina teh smrti, med dvema tretjinama in tremi četrtinami, nastopi še pred vgnezdenjem blastociste v maternični steni, med petim in osmim dnem po oploditvi torej, kar se ujema s stopnjo razvoja embri-

[40] V kolikšni meri naj spremembe v moralnem statusu poljubnega bitja odsevajo postopne ali nenadne spremembe v njegovi intrinzični naravi, bo seveda odvisno od konkretne osnove, na katero smo status pripeli. Ker pa je verjetno, da moralni status dolgujemo svoji intrinzični vrednosti (kak drug temelj bi bil preveč nestanoviten), le-ta pa, če je verjeti G. E. Mooreu, supervenira na naših intrinzičnih lastnostih, pušča zgornji očitek zagovornikom argumenta iz potencialnosti bolj malo manevrskega prostora – spremembe v intrinzičnih lastnostih bodo nujno puščale sled na moralnem statusu.

[41] Toby Ord (2008) skuša tezo o polnem moralnem statusu zgodnjih embrijev spodnesti s podobnim argumentom. Ker umre naravne smrti okrog 70 odstotkov vseh zigot in zgodnjih embrijev, bi morali, če bi idejo o njihovem polnem moralnem statusu vzeli resno, umiranje embrijev doživljati kot najhujšo moralno katastrofo človeštva. Noben drug vzrok človeškega trpljenja in smrti se namreč po svojih razsežnostih ne more kosati z njim. V resnici pa se nad predčasno smrtjo milijonov in milijonov embrijev ne zgražamo pretirano. To daje slutiti, trdi Ord, da ostaja naše zaklinjanje o domnevno polnem moralnem statusu zgodnjih embrijev na deklarativni ravni.

onalnih matičnih celic, ki jih odvzamemo zaradi raziskav in poskusov)[42] in razmeroma majhno zanimanje zanje kažeta, da v tem ne vidimo kake posebne moralne katastrofe.

Če bi iskreno verjeli, da je življenje zgodnjih embrijev dragoceno, bi si prizadevali njihove smrti preprečiti ali s spremembo zakonodaje, ki zdaj dovoljuje ustvarjanje precej večjega števila embrijev, kot pa se jih prenese v maternico, ali pa z bolj radodarnim financiranjem raziskav o tipičnih vzrokih za spontane splave in načinih, kako bi jih lahko učinkovito preprečili.

Teže in prepričljivosti tega očitka pa ni enostavno odmeriti. Kot opozarja Gibsonova (Gibson, 2007), obstoječa (britanska) zakonodaja zgodnjih embrijev do 14. dneva po spočetju namreč ne obravnava kot povsem zamenljiv in v toliko brezvreden potrošni material. Če bi bilo tako, raziskav na njih ne bi strogo omejila izključno na tiste, ki služijo peščici točno opredeljenih namenov. Zakonodajalce je torej po vsem sodeč vodila misel, da so embriji kljub vsemu intrinzično dragoceni, da, skratka, njihove vrednosti ne gre enačiti z njihovo uporabnostjo oz. koristnostjo za ta ali oni poljubni namen. Še več, z vztrajanjem na načelu subsidiarnosti, ki zahteva, da znanstveniki splošno koristne raziskave in poskuse najprej opravijo na pripadnikih drugih živalskih vrst, jih po moralnem statusu postavljajo celo nad odrasle primerke miši, podgan, kuncev in opic.

Kaj lahko potemtakem na podlagi našega ravnanja z embriji sklenemo o vrednosti, ki jo potihoma pripisujemo njihovim življenjem? Ne veliko več kot to, da je naš odnos do življenja embrijev prejkone ambivalenten. Ordovi kritiki imajo nedvomno prav, ko opozarjajo, da je neposredno izpeljevanje vrednostnih sodb iz opazljivega obnašanja tvegano početje. Če nekdo nečesa ni preprečil, to še ne pomeni, da se mu to niti ni zdelo tako slabo ali napačno. Od tega, da bi preprečili neko prepoznano zlo, nas namreč lahko odvrne kup legitimnih razlogov: lahko da v zvezi s tem ne moremo veliko storiti, lahko da dajemo prednost izpolnitvi drugih, bolj obvezujočih dolžnosti, lahko da bi preprečitev zla zahtevala posege v pravice drugih ljudi ali imela kup še bolj dolgoročno škodljivih stranskih učinkov in podobno. Nadalje, tudi če verjamemo, da nastane novo, samostojno človeško bitje v trenutku oploditve jajčeca, in priznavamo vsakemu človeškemu bitju enako dostojanstvo in pravico do življenja, si za svojo pasivnost (odsotnost delovanja, ne pa tudi ustrezne moralne sodbe) še ne bomo avtomatično prislužili moralne obsodbe ali očitka, da je naše nasprotovanje abortusu v tej luči svetohlinsko – dostojanstvo in pravica do življenja sta namreč lahko dovolj za utemeljitev brezizjemne prepovedi ubijanja embrijev, ne pa tudi za upravičenje zapovedi, da se jim za vsako ceno pomaga preživeti. Vsi ti pomisleki so legitimni, jim pa vseeno ne uspe povsem otopiti osti Ordovega

[42] Navedeni podatki so zgolj približni. McMahan (2008), denimo, navaja oceno, po kateri se približno štiri od petih spočetij nikoli ne razvijejo v nosečnost. Podobne številke omenja Boonin (Boonin, 2003: 85-90), ki opozarja, da so za embrije, ustvarjene v postopkih zdravljenja z biomedicinsko pomočjo, obeti za življenje osebe še slabši kot pri naravni loteriji. Za koristno lokalno statistiko glej Kovačič & Vlaisavljević (2007). Tollefsenove ocene (Tollefsen 2008) so nekoliko bolj optimistične, okrog polovične verjetnosti se vrtijo, le da ni povsem jasno, od kod črpa svoj optimizem.

argumenta. Nedvomno je namreč, da vlagamo veliko več napora v to, da bi preprečili smrt rojenih ljudi, kot pa v preprečevanje predčasne smrti embrijev. Seveda tudi prizadevanj v tej smeri ne gre podcenjevati. A obseg in intenzivnost raziskav o vzrokih za embrionalno smrt, še bolj pa dejstvo, da te v glavnem potekajo na klinikah za zdravljenje neplodnosti, dajejo po svoje prav Ordu. Na opisanem pojavu nas očitno ne skrbi toliko predčasno umiranje milijonov in milijonov zigot in embrijev v najzgodnejši fazi nosečnosti kot smrt tistih med njimi, ki so se jih nesojeni starši že veselili. Predčasna smrt embrija v primeru spontanega splava je po splošnem prepričanju najprej in predvsem tragedija za starše, ki so se veselili otrokovega prihoda, šele potem, če sploh, pa tudi za sam embrij.[43]

(v) Z ustvarjanjem in uničevanjem zgodnjih embrijev v raziskovalne namene ne krnimo njihovega človeškega dostojanstva.

Ta argument je verjetno najbolj premočrten. Tudi če predpostavimo, da dragocen potencial za osebstvo zgodnjim embrijem priskrbi vsaj delen moralni status, bi bilo na tej podlagi prenagljeno sklepati, da se bomo z odločitvijo, da jih žrtvujemo zaradi splošne koristi, pregrešili zoper njihovo človeško dostojanstvo. Kantova formula človeškosti-kot-smotra-po-sebi, iz katere se napaja bolj poljudno načelo, ki prepoveduje obravnavo ljudi izključno kot sredstev za svoje cilje, namreč ne prepoveduje uporabe človeških bitij v te ali one namene, temveč uporabo njihove človeškosti (to je njihove sposobnosti za razumno presojo in delovanje) izključno kot sredstva za poljuben, bolj ali manj naključen in zato neobvezujoč cilj ali smoter. Ker pa zgodnji embriji ne zmorejo ne razumno presojati in še manj razumno delovati, bo moralno pregrinjalo prekratko zanje. Če pa se tovrstna prepoved nanje ne nanaša, se je težko domisliti kakega drugega moralnega zadržka do take njihove uporabe, ki obljublja narediti konec trpljenju ogromnega števila ljudi.

Zgodnji embriji, bi lahko na to odvrnil nasprotnik raziskav, pa vendar premorejo potencial za razvoj omenjene sposobnosti. Ali mar ta nič ne šteje? Toda tudi če tak potencial imajo (zgoraj sem navedel nekaj resnih pomislekov v zvezi s tem), potencial za razvoj sposobnosti še ni isto kot sposobnost sama. Zato je malo verjetno, da bi uspel zgodnjim embrijem dostojanstvo priskrbeti že sam potencial za sposobnost, ki svojemu nosilcu zagotavlja dostojanstvo, tem bolj, ker jim podobno kot neoplojenim jajčnim celicam ali spermijem manjka bolj dragocena vrsta potenciala, namreč potencial za to, da *postanejo* razumne in avtonomne osebe.

[43] Za skico pravilnega odnosa potencialistov do t.i. množičnega naravnega umiranja embrijev [*embryo natural loss*] glej Tollefsen (2008). Po njegovem sta kritikom argumenta iz potencialnosti na voljo dve strategiji: dokazujejo lahko, da bodo morali zagovorniki polnega moralnega statusa zgodnjih embrijev, če naj se izognejo očitkom o nedoslednosti, v množičnem umiranju embrijev videti eno najhujših moralnih katastrof našega časa, ali pa da so tako visoke številke dobra podlaga za dvom v človeškost in osebstvo zgodnjih embrijev. Sam sem v članku omenjeni podatek postavil še v tretji kontekst, v središče razprave o tem, v kolikšni meri zgodnji embriji sploh premorejo toliko opevani potencial za osebstvo.

Ali je kak drug način, da premostimo razkorak med potencialom za osebstvo in dejanskim osebstvom, ki nam šele zagotavlja poln moralni status, torej dostojanstvo in celotno paleto pravic? Zanimiv, a po premisleku spodletel predlog ponudi Mlinar (Mlinar, 2005: 266-67). Njegova zamisel je varljivo preprosta. Vse, kar mora potencialist dokazati, je, da se dragoceni potencial ne bo uresničil, če njegovega nosilca ne bomo obravnavali, kakor da je v njem potencial vseskozi že uresničen. Oziroma, če v to enačbo vstavimo potencial za osebstvo – da je potencial za osebo po svoji naravi tak, da ga ni mogoče uresničiti drugače, kakor da potencialno osebo že od samega spočetja dalje obravnavamo kot dejansko osebo.

V ilustracijo take drže navede Mlinar mater, ki da otrok ne uči govoriti, temveč se z njimi raje pogovarja (kot s sebi enakimi?). Ta primer ni osamljen. Splošno znano je, da je treba otroku, če naj kdaj zrase v avtonomno in odgovorno osebnost, postopoma zaupati čedalje bolj odgovorne naloge in prepuščati tudi bolj zapletene odločitve o svojem življenju. Za potencial za avtonomno in odgovorno presojo in delovanje potemtakem v nekem smislu res velja, da se v otroku ne bo uresničil, če mu ne bomo nikoli dali priložnosti za samostojno odločanje ali pa jih bomo vseskozi prelagali na trenutek, ko bo za kaj takega dokazano zrel. Vzgoja otroka v avtonomno osebnost, skratka, zahteva zaupanje v otrokove sposobnosti, ki nima pokritja v realnosti (in v tem smislu res zahteva kanček slepe vere), je pa smiselno z vidika uresničenja vzgojnega smotra. Ker pa je potencial za avtonomno presojo in delovanje pomemben del potenciala za osebstvo, se zdi, da smo nazadnje le dokazali, da je treba potencialne osebe vsaj včasih obravnavati kot dejanske osebe, še preden to zares postanejo, ker bo v nasprotnem njihov dragoceni potencial žalostno propadel.

Težava je, ker to v najboljšem primeru dokazuje, da je treba kot dejanske osebe (v čisto določenem pomenu te besede) obravnavati mladostnike, ki so že napol oblikovane osebe, ne pa tudi, da bi morali enako obravnavati tudi zgodnje embrije. Analogija med potencialom zgodnjih embrijev za odraslo osebo in potencialom mladostnikov za avtonomnost šepa že na prvi pogled. Zgodnje embrije lahko namreč uporabimo ali tako, da jih pri tem uničimo, ali pa tako, da ostanejo pri tem nedotaknjeni/neokrnjeni. Če jih uporaba ohrani nedotaknjene, uresničitev njihovega potenciala za osebstvo zaradi nje sploh ni ogrožena in po moralni plati ne more biti sporna. Za njihovo uničenje to seveda ne velja – z njim dokončno onemogočimo, da bi se omenjeni potencial kdaj uresničil. Vendar pa se oba primera bistveno razlikujeta po načinu, kako to storimo. V primeru mladostnika, ki mu nočemo priznati, da je sposoben avtonomnega in odgovornega delovanja, je glavna ovira na poti do uresničitve potenciala za osebstvo prav – po spoznavnih merilih, ne pa tudi z vidika vzgojnega smotra razumna – sodba, da ta še ni dejanska, polnokrvna oseba. Nasprotno pa pri uničenju zgodnjih embrijev tovrstna sodba ali ne igra nobene motivacijske vloge (embrijev se nismo odločili uničiti zato, ker niso dejanske osebe) ali pa je sploh nismo oblikovali (embrije smo se odločili uničiti zaradi njihovega za raziskave dragocenega potenciala za osebstvo). V primeru mladostnikov je, skratka, odločilen vzgib za pokroviteljsko držo, s katero starši *de facto* onemogočajo razvitje njihovega potenciala za osebstvo, zanikanje njihovega dejanskega osebstva, medtem ko igra v primeru zgodnjih embrijev ključno vlogo pri tem prav vera v nji-

hovo potencialno osebstvo. V prvem primeru torej uresničenje potenciala onemogočimo z vztrajanjem, da je ta še neuresničen, v drugem pa je ravno prepoznanje potenciala in njegove vrednosti nujno za to, da ga lahko plodno izkoristimo.

(vi) Uničevanje zgodnjih embrijev v poskusih in raziskavah ni nujno nespoštljivo do njih in njihove vrednosti.

Zgodnji embriji po vsem sodeč torej nimajo vrednosti ali statusa, ki bi nam narekovala njihovo brezpogojno spoštovanje. Pa tudi če bi jim spoštovanje dolgovali, njihovo uničevanje ne bo nujno nespoštljivo. Kar kritiki spregledajo, je, da uboj osebe včasih ni le povsem združljiv z njenim spoštovanjem, temveč je lahko v danih okoliščinah celo edini ustrezen izraz zanj. Če na primer ubijem na smrt bolno osebo v neznosnih bolečinah, ker se je po tehtnem razmisleku odločila umreti, potem sem jo ubil iz spoštovanja do njene razumne volje in moje dejanje ne more biti nespoštljivo, čeravno je v nekem smislu res, da sem na ta način uničil tudi sam predmet spoštovanja.

Nekateri uboji so torej čisto združljivi s spoštovanjem vrednosti tega, kar uničimo. Imenujmo jih »spoštljivi uboji«. Ali sodi mednje tudi ubijanje zgodnjih embrijev zaradi zdravstvenih koristi drugih ljudi? Po mnenju dr. Trontlja je vsako instrumentalno ubijanje, najsi imamo zanj soglasje žrtve ali ne, nespoštljivo do vrednosti njenega osebstva in/ali življenja, ker njena smrt v tem primeru služi nekemu (čeravno plemenitemu) namenu. Toda tako stališče implicira, da je nesmiselno, brezciljno pobijanje, ubijanje, ki ne služi nobenemu namenu, manj napačno od ubijanja, ki služi plemenitemu namenu. Ta implikacija pa ni le protiintuitivna, ampak tudi teoretsko nemotivirana. Če dodamo, da embriji sicer premorejo dragocen potencial za osebstvo, ne pa tudi dostojanstva, ki varuje pred tovrstno instrumentalizacijo dejanske (odrasle) osebe, postane jasno, da bomo spoštovanje do njihovega dragocenega potenciala bolj primerno izrazili, če ga uporabimo v koristne namene, kot pa če bi ga (kot se z odvečnimi zarodki dogaja zdaj) preprosto zavrgli.

Uničenje dragocenega predmeta je včasih prej izraz spoštovanja do vrednosti tega, kar uničimo, kot pa posledica njegovega pomanjkanja. Ta zamisel je samo na videz protislovna, kot kaže primer iz nekega drugega konteksta. Pogost očitek smrtni kazni je, da je nezdružljiva s spoštovanjem vrednosti človeškega življenja. V svojem znamenitem parlamentarnem nagovoru je Mill omenjeni pomislek elegantno zavrnil:

»Tako kot oblast, ki oglobi tatu, ne kaže pomanjkljivega spoštovanja do lastnine, in tako kot oblast, ki nekoga zapre, ne kaže pomanjkljivega spoštovanja do svobode, tudi oblast, ki usmrti morilca, ne kaže pomanjkljivega spoštovanja do življenja, ravno obratno – saj je vendar razglasila za načelo, da kdor bo življenje drugemu vzel, temu bo življenje vzeto« (Mill; 1986/1868: 102).

Po isti logiki bi lahko bila tudi odločitev, da žrtvujemo embrijevo življenje, da bi rešili življenje velikemu številu na smrt bolnih, izraz in ne, kot se glasi pri-

ljubljen očitek, dokaz pomanjkanja spoštovanja do vrednosti človeškega življenja. Oblast, ki tako prakso dopušča, je namreč razglasila za načelo, da je zaradi ohranitve enih, rojenih človeških življenj (in samo za ta namen) izjemoma dovoljeno uničiti druga, še nerojena človeška življenja (v fazi, preden pridobijo tiste lastnosti, ki jim v preostanku življenja zagotovijo zadostno moralno varstvo pred tovrstnim žrtvovanjem). Drži, da v tem primeru življenja embrijev oz. njihovega potenciala ne cenimo intrinzično in brezpogojno, temveč v prvi vrsti zaradi njegove koristnosti oz. uporabne vrednosti. Vendar pa ni s takim odnosom nič narobe, ker, kot sem dokazoval zgoraj, embrijem brezpogojnega spoštovanja, ki samoumevno pripada polnokrvnim osebam, tako ali tako ne dolgujemo.[44]

Sklep

Kakšen je domet mojih argumentov in kakšne so njihove praktične posledice? V članku sem se osredotočil na vprašanje, kakšen moralni status lahko človeškim zigotam in zgodnjim embrijem zagotovi njihovo dejansko oz. potencialno osebstvo. To je seveda le eden od vidikov zapletene moralne razprave o raziskavah na embrionalnih matičnih celicah in eden od (resda najpomembnejših) elementov, ki bodo krojili končno moralno sodbo o njih. Omenjena poenostavitev je bila po svoje nujna zaradi očitka, da bi s tovrstnimi raziskavami nedopustno instrumentalizirali človeška bitja, ker je tak očitek najbolj udaren v primeru instrumentalizacije oseb. Tudi če mi je torej uspelo bralca prepričati, da zgodnji embriji niso dejanske osebe in da tudi nimajo prave vrste potenciala zanje, zagovornikom pravic embrijev to samo po sebi še ne bo zaprlo ust. Namesto na osebstvo se bodo lahko namreč sklicevali na embrijevo pravico do enake prihodnosti, kot smo jo imeli sami, na njegove osnovne interese – dejanske ali v zametkih – ali kako drugo moralno pomembno značilnost.[45] Predstavljeni argumenti tudi ne bodo naredili globokega vtisa na zagovornike ideje o svetosti človeškega življenja. Po njihovem namreč za sodbo o tem, kaj z zgodnjimi embriji smemo početi in česa ne, ni toliko pomembno, ali so ti (potencialne ali dejanske) osebe, kot ali so človeška bitja in ali bo zadevna praksa spoštljiva do svetosti njihovih življenj ali ne (Tansjoo, 2008).

[44] Kdor težko prebavi idejo o spoštljivem uničevanju embrijev, ta naj pomisli na uporabo klinično neuporabnih embrijev, ki prav očitno ne premorejo dragocenega potenciala za osebstvo, so pa morda ohranili kak drug dragocen potencial, potencial, ki sicer ne zbuja enako brezpogojnega spoštovanja kot pri Kantu sposobnost za moralno delovanje, ki pa bi ga bilo v luči perečih človeških potreb in stisk kljub temu vsaj kratkovidno in nespametno, če ne tudi nemoralno pustiti propasti.

[45] Razprava o moralnem statusu, ki ga zgodnjim embrijem zagotavlja njihov potencial za osebstvo, seveda ni čisto ločena od vprašanja njihovih interesov. Zgodnje embrije z njihovim uničenjem v raziskovalne namene najverjetneje oškodujemo – za dokaz o oškodovanju zadošča, da pokažemo, kako je v njihovem interesu, da še naprej živijo oz. da uresničijo svoj potencial za osebstvo oz. razumnost. Kakšno moralno težo bo imelo omenjeno oškodovanje, kako zelo naj nas skrbi, pa bo ostalo vse do določitve njihovega moralnega statusa nejasno – če je ta nizek, bodo škodo, ki jo utrpijo z uničenjem, najbrž brez težav odtehtale gromozanske koristi, ki si jih lahko od raziskav na embrionalnih matičnih celicah obetamo na področju regenerativne medicine.

Moj zagovor raziskav na embrionalnih matičnih celicah je torej po svojem dometu omejen. V prvi vrsti sem skušal pokazati, da sloni očitek o nedopustni instrumentalizaciji na napačnem razumevanju in uporabi Kantovega načela, da je treba človeškost v sebi in drugih vedno obravnavati tudi kot smoter po sebi, nikoli izključno kot sredstvo za uresničenje drugih smotrov. Na človeške zigote in zgodnje embrije se prepoved instrumentalizacije ne nanaša, ker niso dejanske, ampak kvečjemu potencialne osebe, in ker potencial za osebstvo, ki jim ga je glede na spoznanja sodobne embriologije smiselno pripisati, ne zadošča za utemeljitev zahteve po enaki moralni zaščiti, kot so je samoumevno deležne polnokrvne, odrasle osebe.

In kakšne so praktične implikacije dokazovanja, da zgodnjim embrijem ne dolgujemo take vrste spoštovanja, ki bi izključevalo njihovo uporabo v zanje usodnih raziskavah na embrionalnih matičnih celicah? Ali nas tako stališče povsem odvezuje dolžnosti, da se ozremo naokrog in poiščemo druge, nadomestne vire embrionalnih matičnih celic? Ali pa bo, nasprotno, končna moralna sodba o dopustnosti njihovega pridobivanja in uporabe (vsaj delno) odvisna od tega, ali smo poprej preizkusili potencialno enako obetavne, vendar moralno neproblematične nadomestne vire: telesne ali somatske matične celice, gmote celic, pridobljenih z delitvijo neoplojenega jajčeca (partenogenezo), psevdoklone, morfološko neprimerne, odmrle in abortirane embrije ipd.?

Moje dokazovanje, da zgodnji embriji ne premorejo ne dostojanstva in ne pravice do življenja, ki bi jim ju lahko z uporabo v zanje usodnih raziskavah in poskusih okrnili ali kratili, nima takih za marsikoga protiintuitivnih posledic. Zgrešeni očitki o krivičnosti in pomanjkanju dolžnega spoštovanja do zgodnjih embrijev namreč niso edini možni moralni zadržki do predlagane uporabe embrijev. Tudi niso samo moralni zadržki do take prakse edino legitimni – dovolj tehtni gospodarski, pravni, znanstveni, kulturni, morda celo verski razlogi bi jo utegnili enako odločno odsvetovati. Če, kot kažejo raziskave, veliko ljudi s časom razvije posebno vez in naklonjenost do svojih odvečnih embrijev in jih zato le neradi zavržejo ali podarijo v raziskovalne namene, bo zavrnitev soglasja zgradila visoko moralno in zakonsko pregrado na poti do njihove proste uporabe. Slednja ne bo požela nič več javnega navdušenja, če se bomo zaradi pomanjkanja odvečnih in abortiranih embrijev prisiljeni zateči k terapevtskemu kloniranju. Glede na to, da ta metoda ustvarjanja embrijev ne zbuja le naivnega ogorčenja, ampak tudi tehtne moralne pomisleke, bi bil to dodaten razlog, da se raje pred tem ozremo po alternativnih virih embrionalnih matičnih celic.

Vse, kar sem skušal v pričujočem članku dokazati, je, da zgodnjim embrijem ne delamo krivice in ne krnimo dostojanstva, če jih uporabimo kot vir embrionalnih matičnih celic (in na ta način uničimo). Samooklicani skrbniki embrijevih interesov bodo morali svojo kategorično obsodbo raziskav na embrionalnih matičnih celicah zato opreti na kako drugo, trdnejšo moralno podlago.

Embryonic stem cell research and the moral status of human zygotes and early embryos

The solution to the riddle of the human genome, together with the discovery of the totipotentiality of stem cells, has not only raised the hopes of millions of patients around the world, but also reanimated a somewhat deadlocked discussion about the moral status of human zygotes and early abortions. Self-declared moral authorities were quick to dismiss the prospects for new, stem cell-based therapies as a violation of the human dignity of (thereby destroyed) early embryos, while politicians took immediate steps to protect the latter by imposing strict legal boundaries on both the creation and use of embryonic stem cells for research purposes.

Such blank moral condemnation of embryonic stem cell research is unwarranted, however. It relies on a host of controversial, but seldom questioned premises. This paper critically discusses three such ideas: (i) that early human embryo is an actual, or at least a potential, human person; (ii) that in virtue of this fact, it must enjoy at least some, if not full moral status; and (iii) that for that reason it should never be treated as a mere means to some further ends of ours, however noble and commendable these may be. Contrary to that, I submit that on any plausible metaphysical and ethical construal of human persons, (i) none of us has ever been an early embryo; (ii) (even on the assumption that the former is false) mere potential for human personhood cannot by itself provide early embryos with full moral status, and (iii) (even on the assumption that their valuable potential can grant them at least some, if not full moral status), we cannot seriously object to the creation and use of stem cells for research purposes by appeal to the prohibition on the instrumentalization of human persons.

Keywords: embryonic stem cell research, embryo, person, potential, dignity, right to life, moral status

Literatura

Agar, N. (2007). »Embryonic potential and stem cells«. *Bioethics*, 21/4 str. 198-207.

Boonin, D. (2003). *A Defense of Abortion*. Cambridge: Cambridge University.

Buckle, S. (1990). »Arguing from potential«. V Singer, P. idr. (ur.), *Embryo Experimentation. Ethical, Legal and Social Issues*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 90-108.

Connor, S. (2009). "Frozen embryos: the future for IVF". The Independent, 3.1.2009.

Čokl. V. (2006). »Človek ni potrošni material«. *Večer*, 2.8.2006, str. 3.

Deckers, J. (2007). »Why Eberl is wrong? Reflections on the beginning of personhood«. *Bioethics*, 21/5, str. 270-282.

Eberl, J. T. (2000). »The beginning of personhood. A Thomistic biological Analysis«. *Bioethics*, 14/2, str. 134-157.

Feinberg, J. (1992). »Abortion«. V Feiberg, J., *Freedom & Fulfillment. Philosophical Essays*, Princeton, NJ: Princeton University Press, str. 37-75.

FitzPatrick, W. J. (2004). »Totipotency and the moral status of embryos: new problems for an old argument«. *Journal of Social Philosophy*, 35/1, str. 108-122.

Gibson, S. (2007). »Uses of respect and uses of the human embryo«. *Bioethics*, 21/7, str. 370-378.

Gruen, L. idr. (ur.) (2007). *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell.

Hare, C. (2007). »Voices from another world: must we respect the interests of people who do not, and never will, exist?«. *Ethics* 117/3, str. 498-523.

Harman, E. (1999). »Creation ethics: the moral status of early fetuses and the ethics of abortion«. *Philosophy & Public Affairs*, 28/4, str. 310-324.

Harman, E. (2007). »How is the ethics of stem cell research different from the ethics of abortion?«. V Gruen, L. idr. (ur.), *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell (2007), str. 67-85.

Harris, J. (2002). *Vrednost življenja. Uvod v medicinsko etiko.* Ljubljana: Krtina.

Hyun, I. idr. (2007). »New advances in iPS cell research do not obviate the need for human embryonic stem cells«. *Cell Stem Cell*, 1, str. 367-68.

Jacquette, D. (2001). »Two kinds of potentiality: a critique of McGinn on the ethics of abortion«. *Journal of Applied Philosophy*, 18/1, str. 79-86.

Kovačič, B. & Vlaisavljević, V. (2007). »Embrionalne izvorne celice: za kakšne namene in od kod?«. *ISIS*, 16/4, str. 45-48.

Lee, P. & George, R. L. (2001). »Reason, science and stem cells. Why killing embryonic human beings is wrong«. http://www.nationalreview.com/comment/comment-george072001.shtml

Lee, P. & George, R. L. (2006). »Human embryo liberation. A reply to Peter Singer«. http://www.nationalreview.com/comment/lee_george200601250829.asp

Liao, M. S. (2008). »Rescuing Human Embryonic Stem Cell Research: The Blastocyst Transfer Method«. *The American Journal of Bioethics*.

Lizza, J.P. (2007). "Potentiality and human embryo". *Bioethics*, 21/7, str. 379-385.

Lotz, M. (2007). »Procreative reasons-relevance: The moral significance of why we procreate«, rokopis.

Manninen Alvarez, B. (2007). »Respecting human embryos within stem cell research: seeking harmony«. V Gruen, L. idr. (ur.), *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell, str. 86-104.

McMahan, J. (2002). *The Ethics of Killing. Problems at the Margins of Life*. Oxford & New York: Oxford University Press

McMahan, J. (2007). »Killing embrios for stem cell research«. V Gruen L. idr. (ur.), *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell, str. 32-50.

Mill, J.S. (1986/1868). »Speech in favour of capital punishment«. V Singer, P. (1986) (ur.), *Applied Ethics*. Oxford: Oxford University Press; str. 97-104.

Mlinar, A. (2005). *Evtanazija: zgodovinski pregled, današnji položaj in etična refleksija*. Ljubljana: Študentska založba.

Nilsson, L. & Hamberger, L. (2007). *Od spočetja do rojstva*. Ljubljana: Modrijan.

Oderberg, D. S. (2000a). *Applied Ethics: a Non-Consequentialist Approach*. Oxford: Blackwell.

Oderberg, D.S. (2000b). *Moral Theory: a Non-Consequentialist Approach*. Oxford: Blackwell.

Oderberg, D.S. (2008). »The metaphysical status of the embryo: some arguments revisited«. *Journal of Applied Philosophy*, 25/4, str. 263-276.

Ord, T. (2008). »The Scourge: moral implications of natural embryo loss«. *American Journal of Bioethics*, 8/7, str. 12-19.

Perloe, M. (2009). "Frozen vs. fresh embryos". Sneto z: http://your-totalhealth.ivillage.com/frozen-vs-fresh-embryos.html

Rožman, P. & Strbad, M. (2007). »Uporaba matičnih celic v medicini«. V *Zbornik predavanj: »Pridobivanje krvotvornih matičnih celic - zdravljenje in zdravstvena nega bolnika ob presaditvi KMC«* Zreče, maj 2007, str. 1-11.

Rožman, P. & Jež, M. (2009). »Matična celica in napredno zdravljenje (zdravljenje s celicami, genska terapija in tkivno inženirstvo) – Slovar«. Sneto z http://www.dctis.org/terminoloski_koticek/slovar.pdf.

Sagan, A. & Singer, P. (2007). »The moral status of stem cells«. V Gruen, L. idr. (ur.), *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell (2007), str. 124-144.

Singer, P. (1993). *Practical Ethics*. 2. izdaja, Cambridge: Cambridge University Press.

Singer, P. idr. (ur.) (1990). *Embryo Experimentation. Ethical, Legal and Social Issues*. Cambridge: Cambridge University Press.

Singer, P. & Dawson, K. (1990). »IVF technology and the argument from potential«. V Singer, P. idr. (ur.), *Embryo Experimentation. Ethical, Legal and Social Issues*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 76-89.

Tännsjö, T. (2007). »Why no compromise is possible?«. V L. Gruen idr. (ur.), *Stem Cell Research. The Ethical Issues*. Oxford: Blackwell, str. 188-201.

Tollefsen, C. (2008). »What we should do about natural embryo loss?«. *Public Discourse: ethics, law, and the common good*; 16.12.2008; sneto z http://www.thepublicdiscourse.com/viewarticle.php?selectedarticle=2008.12.16.001.pdart

Trontelj, J. (2007). »O etičnih težavah raziskav na človeških zarodkih«. *ISIS*, 16/4, str. 44-45.

Vugrinec, M. (2006). »Stališče iz Bruslja ne zveni dobro«. *Večer*, 2.8.2006, str. 3.

Warnock, M. (1985). *A Question of Life. The Warnock Report on Human Fertilisation & Embryology*. London: Blackwell.

Warnock, M. (2002). *Making Babies. Is There a Right to Have Children?*. Oxford: Oxford University Press.

Warren, M. A. (1997). *Moral Status. Obligations to Persons and Other Living Beings*. Oxford: Clarendon Press.

Watt, H. (2007). »Embryos and pseudoembryos: parthenotes, reprogrammed oocites and headless clones«. *Journal of Medical Ethics*, 33, str. 554-556.